

Департамент освіти і науки
Київської обласної державної адміністрації
Комунальний вищий навчальний заклад
Київської обласної ради «Академія неперервної освіти»

Підвищення кваліфікації педагогічних працівників

Частина III

Фаховий модуль

ПСИХОЛОГІЯ

Навчальний посібник

Біла Церква
2017

Рекомендовано

*Вченою радою Комунального вищого навчального закладу
Київської обласної ради «Академія неперервної освіти»
(протокол № 3 від 30.08. 2017 року)*

**Підвищення кваліфікації педагогічних працівників.
Частина III. Фаховий модуль. Психологія : навчальний посібник /
за ред. Т.Л.Панченко. – Біла Церква: КВНЗ КОР «Академія
неперервної освіти», 2017. – 138 с.**

Авторський колектив:

Осадчий Іван Григорович (**вступ**); Панченко Тетяна Леонідівна (**вступ,
1.1, 1.2, 2.3.**); Максимова Наталія Анатоліївна (**2.1, 2.5, 2.6.**); Алексеева
Олена Іванівна (**2.2.**); Багдасарова Людмила Віталіївна (**2.4.**).

Рецензенти:

Хомчук О.П., завідувач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Білоцерківського інституту економіки та управління ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»; кандидат психологічних наук;

Пащенко Д.І., завідувач кафедри педагогіки і психології, дошкільної і початкової освіти КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», доктор педагогічних наук, професор.

Зміст посібника спрямовано на розкриття психологічних аспектів професійної діяльності педагогічних працівників; загальних засад кризового консультування у роботі практичного психолога системи освіти; технологій психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу; психологічного супроводу інноваційної діяльності в навчальному закладі; психологічного і соціального супроводу учнів з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання; профілактики насильства та ризикованої поведінки в освітньому середовищі.

Адресовано слухачам курсів підвищення кваліфікації зі спеціальності «Психологія», а також тим, хто цікавиться проблемами психолого-педагогічного та соціально-психологічного супроводу навчального процесу в закладах освіти різного типу.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ДІАГНОСТИКА І КОНСУЛЬТУВАННЯ В РОБОТІ ПРАЦІВНИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ	6
1.1. Панченко Т. Л. Психологічні аспекти професійної діяльності педагогічних працівників (професійні деформації, професійне вигорання).....	6
1.2. Панченко Т. Л. Загальні засади кризового консультування	28
РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ	45
2.1. Макимова Н. А. Психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу.....	45
2.2. Алексєєва О. І. Психологічний супровід інноваційної діяльності в навчальному закладі.....	60
2.3. Панченко Т. Л. Організація психологічного і соціального супроводу учнів з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного навчання.....	70
2.4. Багдасарова Л. В. Профілактика насильства в освітньому середовищі.....	91
2.5. Макимова Н. А. Медіація як ефективна форма розв'язання шкільних конфліктів.....	103
2.6. Макимова Н. А. Профілактика суїцидальної поведінки.....	115

ВСТУП

Актуальними проблемами сучасної освіти, які потребують вирішення, є збереження психосоматичного здоров'я учасників навчально-виховного процесу, створення умов для успішної адаптації дітей та учнівської молоді до суспільних змін, формування їхньої готовності до самостійного життя у суспільстві, психолого-педагогічна підтримка дітей із особливими освітніми потребами. На розв'язання цих та інших питань спрямована діяльність працівників психологічних служб закладів освіти.

Соціально-психологічний супровід навчально-виховного процесу передбачає виявлення закономірності творчого потенціалу дітей у рамках комплексної програми з урахуванням їхніх вікових особливостей; створення умов для розвитку цього потенціалу.

Зміст підготовки працівників психологічної служби передбачає такі блоки: вивчення загальних психологічних дисциплін, опанування теоретичними засадами практичної психології, соціальної роботи; оволодіння психологічними технологіями, практичними навичками, що формуються у практичній роботі.

Структурно навчально-тематичний план курсів підвищення фахової кваліфікації складається з таких цілісно взаємопов'язаних блоків: *соціально-гуманітарного модуля*, що забезпечить ознайомлення слухачів із законодавством охорони дитинства, філософією освіти; *професійного модуля*, який розкриває філософсько-етичні засади діяльності психологічної служби та актуальні питання розвитку і виховання дітей різного віку; *фахового модуля*, який сприяє вдосконаленню рівня фахової майстерності практичних психологів, соціальних педагогів навчальних закладів, розкриває можливості для ознайомлення з новітніми досягненнями у сфері практичної психології, а саме: психодіагностики, корекції, консультування, психологічної просвіти; *діагностико-аналітичного модуля*, що передбачає проведення оцінювальних занять, які дають змогу вчасно корегувати навчально-тематичний план курсів та забезпечить його ефективність.

Це дозволить в умовах застосування варіативних форм навчання під час проходження курсів підвищення фахової кваліфікації (денна, очно-заочна, дистанційна, пролонгована, накопичувальна тощо) забезпечити системність та результативність освітнього процесу.

Посібники до кожного з модулів допоможуть педагогічним працівникам ознайомитися з інформацією, яка не увійшла до тематики аудиторних занять, звернутися до автора за консультацією, підготуватися до кваліфікаційного екзамену, який визначено програмою освітньої діяльності курсів підвищення фахової кваліфікації. З цією метою після кожної теми запропоновано завдання для самоконтролю.

Посібник «Підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Частина III. Фаховий модуль. Психологія» структурований за двома розділами: «Діагностика і консультування в роботі працівника психологічної служби», «Технології психосоціального супроводу учасників навчально-виховного процесу».

У розділі «Діагностика і консультування в роботі працівника психологічної служби» представлено матеріали, що розкривають психологічні аспекти професійної діяльності педагогічних працівників; загальні засади кризового консультування.

Зміст розділу «Технології психосоціального супроводу учасників навчально-виховного процесу» спрямований на розкриття технологій психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу; психологічного супроводу інноваційної діяльності в навчальному закладі; психологічного і соціального супроводу учнів з особливими потребами; профілактики насильства та ризикованої поведінки в освітньому середовищі.

Посібник адресовано працівникам психологічної служби системи освіти: практичним психологам і соціальним педагогам, слухачам курсів підвищення кваліфікації зі спеціальності «Психологія», а також тим, хто цікавиться проблемами психолого-педагогічного та соціально-психологічного супроводу навчального процесу в закладах освіти різного типу.

Осадчий І.Г.,

*ректор КВНЗ КОР «Академія
неперервної освіти,*

доктор педагогічних наук;

Панченко Т. Л.,

*завідувач відділу практичної
психології і соціальної роботи*

РОЗДІЛ І. ДІАГНОСТИКА І КОНСУЛЬТУВАННЯ В РОБОТІ ПРАЦІВНИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

1.1. Психологічні аспекти професійної діяльності педагогічних працівників (професійні деформації, професійне вигорання)

Панченко Т. Л.

Мета: опрацювати з працівниками психологічної служби теоретико-прикладні матеріали щодо сутності професійних деформацій, синдрому професійного вигорання педагогічних працівників; ознайомити з методиками діагностики професійних деформацій, професійного вигорання; методами попередження й подолання професійних деформацій, професійного вигорання у практиці роботи педагогічних працівників навчальних закладів.

План

1. Загальне поняття про професійні деструкції (деформації).
2. Характерні особливості феномену психічного (професійного) вигорання.
3. Методи діагностики синдрому професійного вигорання.
4. Шляхи попередження та подолання професійного вигорання.

Ключові слова: професійні деструкції, професійні деформації, професійне вигорання, емоційне вигорання.

Основний зміст

1. Загальне поняття про професійні деструкції (деформації).

У розвитку людини та суспільства праця відіграє надзвичайно важливу роль, яка виявляється в тому, що в процесі праці створюються як матеріальні, так і духовні цінності, і розвиваються самі робітники, вони отримують нові знання, навички, розкривають свої здатності. Водночас, психологи відзначають, що багаторічне виконання одноманітної професійної

діяльності призводить до появи професійної втоми, виникнення психологічних бар'єрів, втрати професійних умінь і навичок, зниження працездатності та накопичення професійних захворювань [8]. У представників багатьох професій типу «людина-людина» відбувається розвиток професійних деструкцій (деформацій): під впливом умов праці, індивідуально-типологічних особливостей працівника, його віку розвиваються професійно небажані якості, які негативно позначаються на продуктивності професійної діяльності та, насамперед, шкодять здоров'ю особистості.

Професійні деструкції, згідно з визначенням Е. Ф. Зеєра, це «зміни структури, діяльності і особистості, які негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу» [4]. У своїх наукових працях Е.Ф. Зеєр та А.К. Маркова професійну деструкцію розглядають як об'єктивний процес, що супроводжує будь-який професійний розвиток особистості. Автори вказують на той факт, що професійний розвиток особистості супроводжується не тільки набуттям нових знань і навичок, а й втратою існуючих особистісних якостей.

Психологічними детермінантами розвитку професійно обумовлених деструкцій є конфлікти професійного самовизначення, кризи професійного становлення, професійна дезадаптація, а також стереотипи мислення і діяльності, соціальні стереотипи поведінки [3]. Професійні деструкції виявляються у зниженні ефективності праці, погіршенні

Професійні деструкції – це зміни сформованої структури діяльності й особистості, що поступово нагромадилися, і які негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу, а також на розвитку самої особистості

взаємин з оточуючими, погіршенні здоров'я, у формуванні негативних особистісних якостей і навіть розпаді цілісності особистості працівника.

Теоретико-прикладний аналіз проблеми професійних деструкцій дозволяє виділити: *професійні деформації* (подвійні етичні стандарти, професійний маргіналізм, професійне вигорання); *професійні адикції* (трудоголізм, професійний перфекціонізм, ургентна залежність).

У науковій літературі поняття професійних деструкцій та деформацій переважно вживаються як синоніми. Але Е.Е. Симанюк розглядає професійні деформації як різновид деструкцій, відносячи до останніх ще й професійно зумовлені акцентуації, вивчену безпорадність, професійну відчуженість та стагнацію [11].

Механізм виникнення професійних деструкцій має досить складну динаміку. Спочатку виниклі несприятливі умови праці викликають негативні зміни в професійній діяльності, у поведінці. Далі, у міру повторення важких ситуацій, ці негативні зміни можуть накопичуватися в особистості, призводячи до її перебудови, що далі виявляється в повсякденній поведінці і спілкуванні [5].

Встановлено також, що спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани й установки, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей виникають негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль працівника. При повторенні ситуацій

Механізм виникнення професійних деструкцій:

- негативні зміни в професійній діяльності, поведінці;
- накопичення негативних змін;
- подальша перебудова поведінки, спілкування.

негативні стани закріплюються і витісняють позитивні якості, питома вага яких зменшується. Настає стійке перекручування конфігурації особистісного профілю працівника, що і є деструкцією [9].

Серед ознак, що супроводжують відповідні професійні деструкції розрізняють: *конструктивні* та *негативні ознаки*.

Під *професійною деформацією* особистості слід розуміти зміни, які відбуваються в особистості під впливом певної професії. Переважно це певні специфічні особливості поглядів на світ та поведінку (стереотипи, звички), які можуть проявлятися й поза професійною сферою.

Професійні деформації, як правило, мають досить складну динаміку проявів у трудовій діяльності людини і торкаються різних сторін психіки: мотиваційної, когнітивної, особистісної [9].

Виділяють також два блоки представлення ознак професійних деформацій: конструктивні, негативні.

Професійна деформація містить *конструктивні ознаки*, які виявляються у досвіді, навичках і уміннях, інтересах і потребах, у сумлінному ставленні до праці, дисциплінованості й інших позитивних рисах характеру. *Деструктивні ознаки* професійної деформації виявляються у негативних рисах характеру, установках, у професійному жаргоні, у манерах поведінки, навіть у фізичному вигляді. Дуже добре це простежується на більш пізніх етапах професійної кар'єри.

Основною причиною професійної

Професійні деформації

особистості – це зміни, які відбуваються в особистості під впливом певної професії.

Ознаки професійних деформацій:

- *конструктивні ознаки* – набутий досвід, навички, уміння, інтереси, потреби, сумлінне ставлення до праці, дисциплінованість й інші позитивні риси характеру;

- *деструктивні ознаки* – негативні риси характеру, установки, професійний жаргон, манери поведінки, фізичний вигляд.

деформації є регламентованість змісту професійної діяльності, незмінність процесу та жорстока алгоритмізація. Крім того, розвиток професійної деформації не обмежується професійною сферою, її наслідки починають заявляти про себе й в особистому житті людини, у її взаємодії з іншими людьми.

Сучасні науковці виділяють наступні типи професійної деформації особистості педагога:

а) *загальнопедагогічної деформації*, які характеризуються подібними змінами особистості у всіх осіб, які займаються педагогічною діяльністю;

б) *типологічні деформації* – викликані злиттям особистісних особливостей з відповідними структурами функцій педагогічної діяльності у поведінкові комплекси;

в) *специфічні деформації* особистості педагога, обумовлені специфікою викладання предметів;

г) *індивідуальні деформації* визначаються змінами, що відбуваються з підструктурами особистості і зовні не пов'язані з процесом педагогічної діяльності, коли паралельно становленню професійно важливих для викладача якостей відбувається розвиток якостей, що, на перший погляд, не стосуються педагогічної професії.

2. Характерні особливості феномену психічного (професійного) вигорання.

Одним з проявів негативного впливу професії на особистість є феномен психічного (професійного) вигорання.

Синдром вигорання загалом належить до числа феноменів особистісної деформації. Він, як правило,

Типи професійних деформацій особистості педагога:

- *загальнопедагогічної;*
- *типологічні;*
- *специфічні;*
- *індивідуальні.*

розвивається у тих, діяльність яких пов'язана зі спілкуванням з іншими людьми, причому від якості комунікації залежать результати діяльності (моральний і матеріальний). Доведено, що особливо часто вигорання спостерігається у спеціалістів, які працюють у некомерційній сфері: вихователів та вчителів, медичних сестер і лікарів, соц. працівників та консультантів телефону довіри. А також у тих, хто працює у сфері послуг: агенти з продаж, ріелтори, менеджери. Усі ситуації спілкування передбачають високу відповідальність за людей (учнів, клієнтів, пацієнтів тощо) і тому супроводжуються високою емоційною та інтелектуальною напругою, яка й стає фактором ризику вигорання.

Можна сказати, що вигорання – реакція у відповідь на тривалі стреси міжособистісних комунікацій, не просто результат, а наслідок некерованого стресу.

Згідно з визначенням ВООЗ (2001) «синдром вигорання (burnout syndrome) – це фізичне, емоційне або мотиваційне виснаження, що характеризується порушенням продуктивності в роботі і втомою, безсонням, підвищеною схильністю до соматичних захворювань, а також вживанням алкоголю або інших психоактивних речовин з метою отримання тимчасового полегшення, що має тенденцію до розвитку фізіологічної залежності і (у багатьох випадках) суїцидальної поведінки.

Цей синдром, зазвичай, розцінюється як стрес-реакція у відповідь на безжальні виробничі і емоційні вимоги, що

Професійне вигорання – це довгострокова стресова реакція або синдром, що виникає внаслідок тривалих професійних стресів середньої інтенсивності; негативний наслідок міжособистісних професійних комунікацій.

походять від зайвої відданості людини своїй роботі із супутньою зневагою до сімейного життя або відпочинку.

Термін «професійне вигорання» був введений у 1974 році американським психологом Х. Фройнденбергом для характеристики психічного стану здорових людей, які працюють у системі «людина–людина», інтенсивно взаємодіють з клієнтами, постійно перебувають в емоційній атмосфері під час надання професійної допомоги: лікарі, медичні сестри, учителі, соціальні працівники, психіатри, психологи, менеджери, керівники різних рівнів, журналісти, пожежники, рятувальники, юристи та інші [6].

На сьогодні не існує єдиного **визначення** поняття **професійного вигорання**, узагальнено воно розглядається як *довгострокова стресова реакція або синдром, що виникає внаслідок тривалих професійних стресів середньої інтенсивності*.

На відміну від професійних деструкцій, психічне вигорання можна віднести швидше до випадку повного регресу професійного розвитку, оскільки воно торкається особистості в цілому, руйнуючи її і справляючи негативний вплив на ефективність трудової діяльності.

Розрізняють кілька підходів до визначення синдрому «професійного вигорання» [6]. За першим з них «професійне вигорання» розглядається як стан фізичного, психічного і, передусім, емоційного виснаження, викликаного довготривалим перебуванням у емоційно

Системними компонентами синдрому професійного вигорання вважаються:
– емоційне

перевантажених ситуаціях спілкування. Професійне вигорання розуміється тут як синдром «хронічної втоми».

Прибічниками другого підходу професійне вигорання тлумачиться як двовимірна модель, що складається з емоційного виснаження та з деперсоналізації, тобто погіршення ставлення до інших, а іноді й до самого себе.

За третім підходом синдром професійного вигорання розглядається як система, що складається із трьох компонентів:

– емоційне виснаження (відчуття втоми і спустошеності, викликане власною роботою);

– деперсоналізація (цинічне ставлення до роботи та її об'єктів);

– редукція особистісних прагнень і професійних досягнень (виникнення у працівників почуття некомпетентності у своїй професійній сфері, усвідомлення неуспішності в ній).

Означені симптоми класифікують як зміни у поведінці, мисленні, почуттях, здоров'ї. При цьому симптоми синдрому «вигорання» не відрізняються чіткою специфічністю та можуть варіювати від легких поведінкових реакцій (дратівливість, втомлюваність під кінець робочого дня і навіть на його початку, тривожність тощо) до психосоматичних і невротичних розладів [7].

Учені виділяють три групи симптомів професійного вигорання:

– *психофізичні симптоми*: відчуття постійної втоми не тільки ввечері, але і вранці, відразу після сну (симптом хронічної втоми); відчуття емоційного і

виснаження;

– деперсоналізація;

– редукція

особистісних прагнень та професійних досягнень.

фізичного виснаження; зниження сприйнятливості й реактивності у зв'язку зі змінами зовнішнього середовища (відсутність реакції зацікавленості на чинник новизни або реакції страху на небезпечну ситуацію); загальна астенизація (слабкість, зниження активності та енергійності, погіршення біохімії крові й гормональних показників); частий безпричинний головний біль; постійні розлади шлунково-кишкового тракту; різка втрата або різке збільшення ваги; повне або часткове безсоння; постійний загальмований, млявий стан і бажання спати протягом усього дня; задишка або порушення дихання при фізичному або емоційному навантаженнях; помітне зниження зовнішньої та внутрішньої сенсорної чутливості: погіршення зору, слуху, втрата внутрішніх, тілесних відчуттів;

– соціально-психологічні симптоми: байдужість, нудьга, пасивність і депресія (знижений емоційний тонус, відчуття пригніченості); підвищена дратівливість на незначні, дрібні події; часті нервові зриви (спалахи невмотивованого гніву або відмова від спілкування, замкнутість у собі); постійне переживання негативних емоцій, для яких у зовнішній ситуації немає причин (відчуття провини, образи, сорому, підозрілість, скутість); відчуття неусвідомленого неспокою і підвищеної тривожності (відчуття, що «щось не так, як треба»); відчуття гіпервідповідальності й постійне почуття страху, що «щось не вдасться» або «я не впораюся»; загальна негативна настанова на життєві та

Виділяють три групи симптомів професійного вигорання:

- психофізичні симптоми;
- соціально-психологічні симптоми;
- поведінкові симптоми.

професійні перспективи (за типом «як не намагайся, все одно нічого не вийде»);

– *поведінкові симптоми*: відчуття, що робота стає все важчою і важчою, і виконувати її – все важче і важче; співробітник помітно змінює свій робочий режим (збільшує або скорочує час роботи); постійно, без необхідності, бере роботу додому, але і вдома її не робить; керівникові важко ухвалювати рішення; відчуття даремності, зневіра, що справи поліпшаться, зниження ентузіазму у ставленні до роботи, байдужість до її результатів; невиконання важливих, пріоритетних завдань і «зациклення» на дрібних деталях, не відповідна до службових вимог витрата більшої частини робочого часу на мало усвідомлюване або не усвідомлюване виконання автоматичних і елементарних дій; дистанційність від співробітників і клієнтів, підвищення неадекватної критичності; зловживання алкоголем, різке зростання викурених за день цигарок, вживання наркотичних засобів [7; 10].

Найбільш схильними до професійного вигорання вважаються такі групи працівників:

- співробітники-інтроверти, які особливо швидко «вигорають», оскільки їхні індивідуально-психологічні особливості не узгоджуються з професійними вимогами комунікативних професій; вони характеризуються скромністю та сором'язливістю, схильні до замкнутості накопичення емоційного дискомфорту через надмірну концентрацію на предметі діяльності;
- працівники, які відчувають

постійний внутрішній конфлікт у зв'язку з виконанням певної роботи;

– працівники-жінки, які переживають внутрішню суперечність між роботою і сім'єю, та/або тиск у зв'язку з необхідністю постійно доводити свої професійні можливості в умовах жорсткої конкуренції з чоловіками;

– працівники, чия професійна діяльність здійснюється в умовах гострої нестабільності і хронічного страху втрати робочого місця [7].

Емоційне вигорання розглядається як феномен, що розкриває особистісну деформацію, небезпечність та кризогенність якої для фахівця полягає у емоційному виснаженні, знеособленні, скороченні особистих досягнень та потенційно є чи не найуразливішим фактором у професіях даного типу.

Емоційне вигорання – це механізм психологічного захисту, вироблений особистістю, який має форму повного чи часткового виключення емоцій у відповідь на окремі психотравмуючі впливи [1].

Емоційне вигорання є надбаним стереотипом емоційної, частіше професійної поведінки. Вигорання є частково функціональним стереотипом, оскільки дає змогу людині дозувати та економно витратити енергетичні ресурси. Водночас можуть виникнути його дисфункційні наслідки, коли вигорання спричиняє негативний вплив на професійну діяльність та стосунки з партнерами.

Емоційне вигорання виникає під впливом низки чинників – зовнішніх та

Емоційне вигорання – це механізм психологічного захисту, вироблений особистістю, який має форму повного чи часткового виключення емоцій у відповідь на окремі психотравмуючі впливи.

Емоційне вигорання виникає під впливом низки

внутрішніх.

Зовнішні чинники:

1. Хронічно напружена психоемоційна діяльність. (Це відбувається у тих випадках, коли професіоналу, який працює з людьми, доводиться постійно підкріплювати емоціями різні аспекти діяльності).

2. Дестабілізуюча організація діяльності. (Дестабілізуючі обставини діяльності позначаються не тільки на самому професіоналі, але і на суб'єктові спілкування – клієнті, пацієнті, партнері).

3. Підвищена відповідальність при виконанні функцій та операцій. (Перш за все, це стосується медиків, педагогів, соціальних працівників, юристів і працівників судових установ).

4. Несприятлива психологічна атмосфера професійної діяльності. (Вона визначається двома основними обставинами: конфліктністю «по вертикалі», тобто між начальником і підлеглими, і конфліктністю «по горизонталі» – між колегами).

Внутрішні чинники:

1. Схильність до емоційної ригідності. (Емоційне вигорання частіше виникає у тих, хто менш реактивний і виразний, та більш емоційно стриманий. У людей імпульсивних, (у яких рухомі нервові процеси), формування синдрому вигорання відбувається повільніше. Підвищена вразливість і чутливість можуть повністю блокувати механізм психологічного захисту).

2. Інтенсивна інтеріоризація. (У людей з підвищеною відповідальністю більше шансів піддатися синдрому, але

чинників – зовнішніх та внутрішніх.

До зовнішніх чинників емоційного вигорання відносять:

- хронічно напружену психоемоційну діяльність;
- дестабілізуючу організація діяльності;
- підвищену відповідальність при виконанні функцій та операцій;
- несприятливу психологічну атмосферу професійної діяльності.

Внутрішніми чинниками емоційного вигорання вважаються:

- схильність до емоційної ригідності;
- інтенсивна інтеріоризація.
- слабка мотивація емоційної віддачі у професійній діяльності;
- етичні дефекти і дезорієнтація особи.

нерідко трапляється, що в роботі професіонала чергуються періоди інтенсивної інтеріоризації та психологічного захисту).

3. Слабка мотивація емоційної віддачі у професійній діяльності. (У цьому випадку вірогідні два варіанти:

– професіонал не вважає для себе необхідним або з якоїсь причини не зацікавлений виявляти співпереживання до об'єкту діяльності;

– людина не звикла, не вміє заохочувати себе до співпереживання і співучасті, що проявляються до суб'єктів діяльності).

4. Етичні дефекти і дезорієнтація особи.

Синдром професійного вигорання розвивається поступово. Він проходить три стадії (К. Маслач, 1982):

Перша стадія. Усі ознаки та симптоми проявляються в легкій формі через турботу про себе, наприклад, шляхом організації частіших перерв у роботі. Починається забування якихось робочих моментів (наприклад, невнесення потрібного запису в документацію). Зазвичай на ці першочергові симптоми мало хто звертає увагу. В залежності від характеру діяльності, сили нервово-психологічних навантажень і особистісних характеристик спеціаліста, перша стадія може тривати три - п'ять років

Друга стадія. Спостерігається зниження інтересу до роботи, потреби в спілкуванні (в тому числі, і з близькими): «не хочеться бачити» тих, з ким спеціаліст працює, «в четвер відчуття, що вже п'ятниця», «тиждень триває

Синдром професійного вигорання проходить у своєму розвитку кілька стадій:

– *стадія, яка може тривати три - п'ять років.* всі ознаки та симптоми проявляються в легкій формі через турботу про себе.

– *стадія, яка триває в середньому, від п'яти до п'ятнадцяти років, коли регулярно спостерігаються симптоми зниження інтересу до роботи, потреби в*

нескінченно», прогресування апатії до кінця тижня, поява стійких негативних симптомів (немає сил, енергії, особливо в кінці тижня, головні болі по вечорах, «мертвий сон, без сновидінь», збільшення кількості простудних захворювань, підвищена дратівливість. Симптоми проявляються регулярно, мають затяжний характер і важко піддаються корекції. Людина може почувати себе виснаженою після гарного сну і навіть після вихідних. Тривалість цієї стадії, в середньому, від п'яти до п'ятнадцяти років.

Третя стадія. Ознаки та симптоми третьої стадії вигорання є хронічними. Можуть розвиватися фізичні і психологічні проблеми типу виразки шлунку і депресій. Людина може почати сумніватись в цінності своєї роботи, професії та самого життя. Характерна повна втрата інтересу до роботи і життя взагалі, емоційна байдужість, отупіння, відчуття постійної відсутності сил. Спостерігаються порушення пам'яті та уваги, порушення сну, особистісні зміни. Людина прагне до усамітнення. На цій стадії приємнішими є контакти з тваринами і природою, ніж з людьми.

Заключна стадія – повне згорання, яке часто переростає в повну відразу до усього на світі. Стадія може тривати від десяти до двадцяти років.

3. Методи діагностики психічних станів та якостей особистості, які є ознаками професійної деформації.

Психодіагностичне обстеження – діяльність психологів, кінцевим результатом якої є психологічний діагноз (інформація про сутність індивідуальних психологічних особливостей

спілкуванні (в тому числі, і з близькими).

– *стадія*, яка може тривати від десяти до двадцяти років і характеризується тим, що ознаки та симптоми стають хронічними, розвиваються фізичні та психологічні проблеми, особистісні зміни.

– *заклучна стадія* – повне згорання, яке часто переростає в повну відразу до всього на світі.

особистості, що отримується з метою оцінки їх актуального стану, прогнозу подальшого розвитку, відповідності вимогам професійної діяльності, формування висновків та рекомендацій).

Психодіагностичне обстеження *проводиться у три етапи:*

1. Збір даних у відповідності до завдань обстеження.
2. Обробка та інтерпретація отриманих даних.
3. Винесення рішення.

Перелік психодіагностичних методик для діагностики психічних станів та якостей особистості, які є ознаками професійної деформації [7; 12]:

– Опитувальник для визначення професійної деформації (В. С. Медведєв).

– Тест «Визначення схильності до стресу».

– Опросник на вигорание (МВІ) (К. Маслач и С. Джексон; адаптирован Н.Е. Водопьяновой).

– Определение психического «выгорания» (А. А. Рукавишникова).

– Диагностика эмоционального «выгорания» личности (В. В. Бойко).

– Диагностика личностных расстройств с помощью многофакторного опросника ММР1 («Мини-мульти»).

– Определение уровня депрессии (Т.И. Балашова).

– Экспресс-диагностика личностной склонности к сниженному настроению (В. В. Бойко).

– Экспресс-диагностика склонности к немотивированной тревожности (В.Бойко).

– Експресс-диагностика схильності к аффе́ктивному поведінню (В. В. Бойко).

– Експресс-диагностика неуправляемой емоциональной возбуди́мости (В. В. Бойко).

– Диагностика уровня личностной невротизации (В. В. Бойко).

– Методика визначення нервово-психічної стійкості (Методика «Прогноз»).

– Самооценка форм агресивного поведіння (модифіцированный вариант Басса - Дарки).

– Диагностика враждебности (по шкале Кука - Медлей).

4. Шляхи попередження та подолання професійного вигорання.

Виникнення і «професійного вигорання», і професійної деформації тісно пов'язане з професійною діяльністю. *Відмінність у тому, що про «професійне вигорання» прийнято говорити у контексті професійної діяльності, а професійна деформація відноситься до позапрофесійної сфери.*

Професійну деформацію можна представити як розширення впливу «Я – професійного» на сферу дії «Я – особистісного»: перебуваючи вдома у позаробочий час людина продовжує поводитися як фахівець; «професійне вигорання» можна окреслити як втрату контролюючої ролі «Я – професійного» і вторгнення «Я – особистісного» у сферу професійної компетентності: на роботі фахівці «по-людськи» втомлюються, відчують роздратування, негативні емоції, критику приймають як особисту образу, а не оцінку своєї професійної ролі.

Отже, «професійне вигорання» є

Професійне вигорання є одним із проявів професійної деформації особистості, а точніше, воно є складовою деформації.

Для профілактики та подолання професійних деформацій важливо попередити розвиток синдрому професійного вигорання.

одним із проявів професійної деформації особистості, а точніше, воно є складовою деформації (за В. Бойко) [6].

Найкращою профілактикою синдрому професійного вигорання є адекватне ставлення до роботи і відведення їй належного місця у житті, дуже важливо дозувати свою працю і вміти вчасно її закінчувати.

Учені виокремлюють дві форми спеціальних програм для профілактики та подолання синдрому професійного вигорання:

– *індивідуальні*, що реалізуються на рівні особистості, включаючи психологічні методики;

– *групові*, що використовуються на рівні колективу.

До методів, що допомагають попередити стрес та подолати синдром професійного вигорання у педагогічних працівників на *індивідуальному рівні*, належать: планування часу за межами роботи, що включає заняття спортом, діту, відпочинок та розваги, неструктуровані проміжки часу, хобі, стосунки з родичами та друзями.

До числа популярних психологічних підходів, які рекомендують використовувати для попередження й подолання професійного вигорання, належать такі: система принципів «вісім сходинок», аутотренінги, техніка боротьби з негативними думками, вправи на регуляцію емоційного стану, способи зняття стресу тощо.

Зменшення стресових впливів на працівника досягається за рахунок розвитку соціальної підтримки – створення дружньої атмосфери

Існують **дві форми спеціальних програм** для профілактики та подолання синдрому професійного вигорання:

індивідуальні – планування часу за межами роботи, що включає заняття спортом, діту, відпочинок та розваги, неструктуровані проміжки часу, хоббі, стосунки з родичами та друзями:

групові – методи побудови стосунків у групі (проходження курсів розвитку комунікативних навичок, тренінгів), обговорення з колегами емоційно-складних ситуацій, індивідуальні консультації з постійним супервізором, робота у парі з психологічно-сумісним колегою, підтримка та участь у спільній справі.

взаєморозуміння у колективі.

Через групові втручання краще вдаються: методи побудови стосунків у групі (проходження курсів розвитку комунікативних навичок, тренінгів), обговорення з колегами емоційно-складних ситуацій, індивідуальні консультації з постійним супервізором, робота у парі з психологічно-сумісним колегою, підтримка та участь у спільній справі [13].

Велику роль у попередженні проявів професійного вигорання відіграє, насамперед, використання фахівцем наявних внутрішніх ресурсів. Серед особистісних якостей можна виокремити ті, що допомагають фахівцеві уникнути професійного вигорання:

- добре здоров'я та свідомо цілеспрямована турбота про свій фізичний стан (постійні заняття спортом, здоровий спосіб життя);
- висока самооцінка та впевненість у собі, своїх здібностях та можливостях;
- досвід успішного подолання професійного стресу;
- здатність до конструктивних змін у напружених умовах;
- висока мобільність;
- відвертість;
- товариськість;
- самостійність;
- прагнення спиратися на власні сили;
- здатність формувати і підтримувати у собі позитивні, оптимістичні настанови і цінності – як відносно до самих себе, так і до інших людей і життя взагалі;
- уміння звернутися по допомогу;
- уміння не боятися ставити «дурні

запитання»;

– уміння приймати допомогу [7].

Серед методів роботи психологів з педагогічними працівниками щодо попередження та подолання синдрому професійного вигорання можна виокремити такі [13]:

– *підтримка* – це неформальна процедура, що може мати різні форми та означає емоційну розрядку в кінці робочого дня. Основне завдання підтримки – зняти емоційну напругу з працівника, що накопичилася у нього за день роботи. Це займає 15-30 хвилин укінці робочого дня. Підтримка може відбуватися як у групі, так і один на один залежно від потреби або уподобання;

– *супервізія* – це засіб, за допомогою якого супервізор сприяє продуктивності роботи персоналу, як індивідуально, так і колективно, та забезпечує дотримання стандартів роботи. Супервізія сприяє здійсненню самоаналізу працівника та активізує його потенціал. Також існує окремий вид супервізії – це самосупервізія, що полягає у здатності об'єктивно аналізувати роботу, самостійно виявляти недоліки та корегувати помилки під час проведення соціальної роботи;

– *допомога у групі* (балінтовські групи);

– *групові форми роботи* (семінари, практикуми, тренінги).

Ваажливо знати і використовувати також спеціальні методики, наприклад, техніки релаксації.

Релаксація – це стан розслаблення за умови усунення психічного напруження. До методів релаксації належать:

Методи роботи щодо попередження та подолання синдрому професійного вигорання:

– *підтримка*;

– *супервізія*;

– *допомога у групі* (балінтовські групи);

– *групові форми роботи* (семінари, практикуми, тренінги);

– *методи релаксації*;

– *методи арт-терапії*;

– *музикотерапія*

тощо.

медитація, масаж, спортивні вправи, мистецтво тощо.

Методи арт-терапії з метою подолання синдрому професійного вигорання. В управлінні стресом арт-терапія займає вагоме місце і має два напрями:

– *розслаблення і забування* про все, за допомогою вираження себе та своєї особистості у творчості (гончарне мистецтво, миловаріння, створення ляльок, плетення з бісеру, створення оригамі тощо). Під час творчості людина заспокоюється, розслаблюється, а накопичений негатив відходить на задній план, втрачаючи свою актуальність;

– *викид негативних емоцій* у творчому пориві або перетворення його на позитивні емоції шляхом перенесення негативних емоцій із внутрішнього світу у зовнішній, візуалізуючи їх (образотворче мистецтво, піскова терапія).

Музикотерапія, як коригуючий засіб після впливу стресу. Правильно підібрана музика може змінювати стан тривоги, занепокоєння, хвилювання, нервозності на стан спокою та зосередженості, вона може впливати на активізацію пізнавальних процесів, таких як пам'ять, увага, мислення, уява. Методики музикотерапії можна використовувати для поступового виходу з кризового стану та для того, щоб швидше виплеснути негативні емоції, наприклад, агресію.

Завдання для самоконтролю

1. Поясніть значення термінів: професійні деструкції, професійні деформації, професійне вигорання.
2. Назвіть типи професійної деформації особистості педагога. Охарактеризуйте їх.
3. Назвіть групи симптомів професійного вигорання. Охарактеризуйте їх.
4. Охарактеризуйте стадії розвитку синдрому професійного вигорання.
5. Які методики використовуються для діагностики психічних станів та якостей особистості, які є ознаками професійної деформації?
6. Які форми роботи використовуються для профілактики та подолання синдрому професійного вигорання?

Рекомендовані інформаційні джерела для самостійної роботи

1. Бойко В.В. Синдром «емоціонального вигорання» в професіональному общении / В.В. Бойко. – СПб. : Питер, 1999. – 105 с.
2. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром вигорання: діагностика и профілактика / Н. Е. Водопьянова. – СПб. : Питер, 2008. – 336 с.
3. Зеер Э. Ф. Профессиональные деструкции личности / Э. Ф. Зеер. – Екатеринбург : Деловая книга, 1997. – 250 с.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций: учебное пособие для вузов / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – 239 с.
5. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія / О.М. Кокун. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2012. – 200 с.
6. Марусинець М. М. Професійне вигорання та професійна деформація у педагогічній діяльності вчителя / М. М. Марусинець // Міжнародний науковий вісник : збірник наукових праць /ред. кол. І.В.Артёмов (голова) та ін. – Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2014. – Вип. 2(9). – С. 45-53.
7. Методичні рекомендації «Профілактика професійного вигорання працівників соціальної сфери» / За загальною редакцією кандидата медичних наук М.Л.Авраменка. – Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів. – Лютіж, 2008. – 53 с.

8. Никифоров Г. С. Психология профессионального здоровья : учеб. пос. / Г. С. Никифоров. – СПб. : Речь, 2006. – 380 с.
9. Психология труда : Учеб. для вузов / Под ред. А.В. Карпова. – М. : Владос-пресс, 2005. – 352 с.
10. Самоукина Н.В. Синдром профессионального выгорания / Н.В. Самоукина. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ozevs.ru/natalya-samoukina-professionalnoe-vigoranie.html>
11. Сыманюк Э.Э. Психологические барьеры профессионального развития личности. Практико-ориентированная монография. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2005. – 252 с.
12. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп // Н.П.Фетискин, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 362 с.
13. Чубук Р. В. Подолання синдрому професійного вигорання у майбутніх соціальних працівників / Р. В. Чубук. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/184-172-22.pdf>

1.2. Загальні засади кризового консультування

Панченко Т. Л.

Мета: опрацювати теоретико-прикладні матеріали щодо сутності понять кризи та кризової ситуації, психологічної травми; ознайомити з особливостями реакцій людини на кризову ситуацію, наслідками психологічної травми; техніками кризового консультування, у тому числі, надання першої психологічної допомоги у практиці роботи працівників психологічної служби навчальних закладів.

План

1. Загальне поняття про кризу (кризову ситуацію) та реакцію людини (дитини) на неї.
2. Характерні особливості кризового консультування, принципи та техніки його здійснення.
3. Перша психологічна допомога: сутність та практика надання.

Ключові слова: криза, кризова ситуація, психологічна травма, реакції на психологічну травму, кризове консультування, техніки кризового консультування, перша психологічна допомога.

Основний зміст

1. Загальне поняття про кризу (кризову ситуацію) та реакцію людини (дитини) на неї.

У психології термін «криза» (від грецьк. *krisis* — рішення, поворотний пункт) стосується стресової ситуації, термін «травма» використовується для опису емоційного стану дискомфорту і стресу.

Загалом, *кризою називають гострий емоційний стан, що виникає при блокуванні цілеспрямованої життєдіяльності людини.*

Кризовою можна назвати фруструючу ситуацію, яка супроводжується

Криза – це гострий емоційний стан, що виникає при блокуванні

негативними переживаннями: розчаруванням, роздратуванням, тривогою, відчаєм тощо.

Криза характеризує стан індивіда, породжений проблемою, від якої він не може звільнитися і яку не може вирішити самотійно за короткий час звичним способом (смерть близької людини, важке захворювання, зміна зовнішності, різка зміна соціального статусу і т.п.).

Розрізняють **два типи кризових ситуацій** у залежності від того, яку можливість вони залишають для людини щодо реалізації наступного життя.

Криза першого типу являє собою серйозне потрясіння, що зберігає визначений шанс виходу на попередній рівень життя.

Ситуація другого типу – власне криза – безповоротно перекреслює наявні життєві задуми, залишаючи у вигляді єдиного виходу з положення модифікацію самої особистості та сенсу її життя.

Поширеним джерелом психологічної травми також визнається і психологічне насилля, яке може мати різні форми, а саме:

– **психологічні впливи** – образи, приниження, загрози, покарання, негативне оцінювання, заборони на поведінку і переживання, позбавлення чогось, відмова у прихильності тощо;

– **психологічні ефекти** – тривожність, агресивність, депресія, втрата довіри до себе або до когось із значущих людей тощо;

– **психологічна взаємодія** – непередбачуваність вчинків партнерів по

цілеспрямованої життєдіяльності людини; цей стан породжується проблемою, від якої особа не може звільнитися і яку не може вирішити самотійно за короткий час звичним способом.

спілкуванню, безвідповідальність у стосунках, неадекватність поведінки тощо.

Дослідники поділяють психологічні травми на два види:

– **гострі** – пов’язані з одноразовими, стрімко діючими надзвичайно сильними подразниками (стихийне лихо, переляк, конфлікт, втрата, нещасний випадок, смерть рідних тощо);

– **хронічні** – викликані відносно слабкими, але довготривалими і багаторазовими подразниками (ізоляція, насильство над дитиною, різні види депривації, розлучення батьків, тяжке соматичне захворювання тощо).

Подія стає травмуючою в тому випадку, якщо вона була:

- значущою;
- викликала сильне емоційне переживання.

У свою чергу, психотравма може викликати гострі та посттравматичні стресові розлади, саморуйнуючу поведінку, бажання повторення травмуючої ситуації з метою відреагувати на неї, інші негативні наслідки [8].

У кризовому стані вирішення життєво важливих проблем звичними методами неможливе. Як наслідок, зростають напруження і тривога, навіть, до відчуття нестерпності ситуації [9].

Дослідники пов’язують кризову ситуацію з внутрішньоособистісними переживаннями і способами реагування, серед яких:

- реакція дезорганізації (все валиться з рук);

Розрізняють два види психологічних травм:

- гострі травми;
- хронічні травми.

Подія стає травмуючою в тому випадку, якщо вона була:

- значущою;
- викликала сильне емоційне переживання.

- реакція опозиції (діяти всупереч);
- реакція негативного балансу (усі однакові);
- реакція демобілізації;
- песимістична реакція;
- реакція емоційного характеру [1].

Кризові травматичні події руйнують звичний світ дітей та підлітків, який складається зі знайомих і близьких людей, звичного середовища перебування і життєвого устрою, що давали їм відчуття власної безпеки. Діти, які постраждали від кризи, схильні до ризику сексуального насильства, жорстокого поводження та експлуатації.

Травматична подія позначається як на самій дитині, її поведінці, стосунках з оточуючими, так і на процесі навчання, його успішності. Травмовані діти відчують певні труднощі з концентрацією, увагою, процесом запам'ятовування. Їхня поведінка може стати як агресивною, так і регресивною. Окремі учні можуть бути гіперактивними, інші – занадто тихими та замкненими [5].

Реакція дитини на горе чи пережиту трагедію буде залежати від цілого ряду чинників, у тому числі, від її віку, стадії розвитку та становлення особистості, від того впливу, який мала ця подія на оточуючих дорослих, педагогів, батьків дитини чи інших членів сім'ї. Слід зазначити, що реакція дитини може бути зовсім не такою, якою її передбачають дорослі люди.

Реакції неповнолітніх на психологічну травму можуть бути такими:

- **заглиблення в себе** – така реакція

може проявлятися у втраті інтересу до діяльності, у втраті довіри, небажанні розмовляти чи регресі до більш ранньої чи інфантильної поведінки;

– **зацикленість** на переживаннях – проявляється в потребі знову переживати стресові події, наприклад, через ігри та малюнки, що повторюються. Дитина може бути надмірно стурбована можливими подіями в майбутньому (які, на її думку, можуть бути якимось обумовлені чи пов'язані з тим, що сталося) або ж нічними жахами;

– **тривога** – у зв'язку із тривожним станом можуть виникнути певні проблеми з концентрацією уваги або зосередженням, нав'язлива поведінка, страх перед розлученням з близькими людьми, проблеми зі сном; посилюється дратівливість і нестриманість;

– **фізичні симптоми** – вони часто проявляються головними болями й болями в животі.

У процесі проходження всіх критичних життєвих ситуацій можна виділити:

- рівень захисту;
- рівень адаптації до ситуації;
- рівень оволодіння ситуацією.

Для вирішення кризи та полегшення стану активізуються усі фізичні та психічні ресурси людини, використовується цілий спектр захисних механізмів.

Потреба у психологічній допомозі з'являється у разі соціальної дезадаптації дитини, при виникненні у неї психологічного дискомфорту, що може бути викликано причинами як

Про наявність кризового стану свідчать такі показники:

- *високий рівень тривожності;*
- *дискомфорт;*
- *психологічний біль;*
- *неуспішні спроби подолання проблеми;*
- *брак життєвого досвіду;*
- *вироблення стереотипних способів реагування у відповідь на травмуючу подію.*

зовнішнього, так і внутрішнього характеру або їх складним поєднанням.

Вихід дитини з кризової ситуації мають супроводжувати фахівці. При цьому, згідно з уявленнями про рівні захисної системи людини, необхідним є дотримання певної етапності в наданні дитині різних видів допомоги.

На першому етапі (*сомато-вегетативний рівень захисту*) слід задовольнити основні фізіологічні потреби (нагодувати, напоїти, обігріти тощо), а також провести необхідні лікувально-профілактичні заходи.

На другому етапі (*поведінковий рівень захисту*) необхідно задовольнити базисні психологічні потреби в безпеці, захищеності, прийнятті та соціальному схваленні (помістити потерпілого в безпечну обстановку і адаптувати до середовища, налагодивши успішне функціонування в родині, освітній установі, групі однолітків тощо).

На третьому етапі надзвичайно важливим напрямом роботи є корекція і подальше зміцнення психологічного захисту дитини за рахунок створення у неї позитивних образів світу, майбутнього і самого себе з опорою на особистісні ресурси.

На четвертому заключному етапі, актуальними стають довгострокові завдання з розвитку копінг-ресурсів і формування ефективної поведінки.

2. Особливості кризового консультування, принципи та техніки його здійснення.

Дослідники виділяють два підходи до втручання в кризу:

- кризове консультування;
- інтенсивний догляд (опіка).

Кризове консультування – це консультування, що застосовується у разі необхідності надання соціальної послуги отримувачам, які перебувають у стані кризи, термінової допомоги, спрямованої на емоційну підтримку й увагу до їхніх переживань, усвідомлення впливу кризової ситуації, розширення свідомості та підвищення психологічної компетентності, зміну ставлення до проблеми (від «глухого кута» до «вибору рішення»), підвищення стресової та кризової толерантності, відповідальності отримувача, засвоєння нових моделей поведінки (Міністерство соціальної політики України, Наказ «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування» від 02.07.2015р. № 678).

Кризове консультування спрямоване на:

- полегшення вираження афекту, тобто сильної негативної емоції;
- налагодження спілкування; досягнення розуміння клієнтом його проблем і відчуттів;
- демонстрацію турботи та емпатії, підвищення самооцінки;
- підтримку поведінки, спрямовану на подолання проблеми.

Кризове втручання сприяє усвідомленню особою тих подій, які вводять його у стан дисбалансу і виявляють як його внутрішні резерви, так і резерви його сім'ї.

Таке консультування можливе тільки за умови вивчення особливостей клієнта як особистості і часто – його сім'ї.

В умовах навчального закладу працівник психологічних служби повинен зважати на історію життя сім'ї,

Кризове консультування – це консультування, що застосовується у разі необхідності надання соціальної послуги отримувачам, які перебувають у стані кризи, термінової допомоги, спрямованої на емоційну підтримку й увагу до їхніх переживань, усвідомлення впливу кризової ситуації, розширення свідомості та підвищення психологічної компетентності, зміну ставлення до проблеми (від «глухого кута» до «вибору рішення»), підвищення стресової та кризової толерантності, відповідальності отримувача, засвоєння нових моделей поведінки.

її цінності й правила, стійкі уявлення та відносини між членами родини та з навколишнім світом, реакцію сім'ї на несприятливі життєві обставини, стресові конфліктні ситуації.

Завдання кризового втручання полягає в тому, щоб пом'якшити вплив стресових подій завдяки безпосередній емоційній підтримці та мобілізації зусиль школяра на подолання кризи.

Для успішного вирішення проблеми консультант повинен керуватися такими *принципами*:

- співпраця з іншими фахівцями і службами;
- активність дій, своєчасність та ефективність;
- зосередженість на головному напрямі розв'язання проблеми.

Кризове консультування починається з надання клієнту екстреної (першої) психологічної допомоги, яка в першу чергу спрямована на роботу з його станом, а не зі змістом його проблеми.

Така допомога базується на принципах симптомоцентрованого контролю, короткостроковості, реалістичності та особистої залученості професіонала. Здійснення цієї стратегії пов'язано зі створенням специфічних відносин з клієнтом, заснованих на прийнятті, розумінні і безумовно позитивному ставленні до нього.

Кризове консультування має специфічні, характерні риси. До них належать: емпатичний контакт з клієнтом, невідкладність, високий рівень активності консультанта, обмеження цілей нормалізацією стану, підтримка,

Характерні риси кризового консультування:

- емпатичний контакт;
- невідкладність;
- високий рівень активності консультанта;
- обмеження цілей нормалізацією стану;
- підтримка;
- фокусування на основній проблемі;
- повага до клієнта та його переживань.

фокусування на основній проблемі, повага.

Передбачається, що після нормалізації емоційного стану та досягнення прийняттого рівня адаптації клієнт стане більш здатним до раціонального вирішення проблеми або психологічного прийняття нової життєвої ситуації. Далі психологічна допомога може здійснюватися як проблемно-орієнтоване консультування: обговорюється проблема, виявляються дії, які здійснюються для вирішення проблеми; виявляються перешкоди і обговорюються можливості клієнта.

У процесі кризового консультування використовують відповідні техніки, а саме: надання інформації та інструкцій; визначення можливої підтримки з боку інших людей; використання малюнків, буклетів та інших засобів комунікації; вербалізація емоційних станів; використання рефлексії як засобу відповіді; допомога клієнтові у визначенні можливих дій і стратегій поведінки; надання достатнього часу; визнання проблеми такою, що не має розв'язання.

Можуть застосовуватися такі **техніки психологічної підтримки.**

1. *Методика вербалізації емоційних станів.* Фахівець просить розповісти про особисті, сімейні проблеми, відносини із соціальним оточенням тощо. При цьому у процесі обговорення він має на меті переконати клієнта в тому, що багато людей, маючи подібні проблеми, змогли їх подолати, змінити своє життя, життя сім'ї.

2. *Програвання взаємних ролей.* Ця

Техніки кризового консультування:

– надання інформації та інструкцій;

– визначення можливої підтримки з боку інших людей;

– використання малюнків, буклетів та інших засобів комунікації;

– вербалізація емоційних станів;

– використання рефлексії як засобу відповіді;

– допомога клієнтові у

техніка покликана допомогти клієнтові опанувати дії, необхідні для налагодження стосунків. Суть її полягає у спонуканні клієнта програти роль його партнера по взаємодії, обґрунтуванні необхідності цих зусиль. У процесі програвання клієнтами цих ролей консультант коментує їх дії.

Найчастіше рольові ігри застосовують у корекційній роботі з дітьми, адже гра є їх природною стихією.

3. *Інструкція (порада)*. Фахівець пропонує клієнтові перелік і зміст дій, які необхідно здійснити для досягнення своїх цілей. За певних обставин можна запропонувати інший спосіб виконання традиційних для клієнта дій. Інструкції можуть бути прямими і парадоксальними (такими, що мають на меті стимулювання поведінки, протилежної заявленій).

4. *Методика опосередкованого спілкування*. Суть її полягає у запровадженні в усталені стосунки клієнта важливих нововведень, які б скоригували ці стосунки у бажаному руслі. Для оволодіння цією методикою, яка послаблює страх перед конфліктами, позбавляє страхів перед проявами агресії, необхідне спеціальне навчання (цикл занять).

5. *Сімейне обговорення*. Завданням його є обговорення членами сім'ї найгостріших проблем сімейного життя та можливих шляхів їх розв'язання. Прийомами сімейних дискусій є ефективне використання мовчання, вміння слухати, повторення, резюмування, вияви емоційних станів, конфронтація з певними позиціями

визначенні можливих дій і стратегій поведінки;

– надання достатнього часу;

– визнання проблеми такою, що не має розв'язання.

Техніки психологічної підтримки:

– методика вербалізації емоційних станів;

– програвання взаємних ролей;

– інструкція (порада);

– методика опосередкованого спілкування;

– сімейне обговорення;

– техніка формування навичок і вмій.

опонентів.

6. *Техніка формування навичок і вмінь.* Під час вивчення клієнта, який перебуває у кризовому стані, інколи з'ясовується, що у нього відсутні необхідні для успішного функціонування навички й уміння. За такої ситуації фахівець інформує клієнта, які уміння та навички йому слід сформувати, і критерії, за допомогою яких можна оцінити результативність його старань. Особливу увагу приділяють при цьому формуванню інверсійного мислення, тобто клієнту ставлять завдання висунути якомога більше версій, мотивів, що пояснюють вчинки людей. Про сформованість цієї навички свідчить здатність клієнта без зусиль одразу запропонувати багато версій. Цю техніку використовують під час корекції багатьох порушень.

3. Перша психологічна допомога: сутність та практика надання.

Загальні принципи надання першої психологічної допомоги рекомендовані багатьма міжнародними та національними експертними групами.

Фахівці визначають три основних принципи надання першої психологічної допомоги – дивитися, слухати, спрямовувати.

Ці принципи дозволяють правильно оцінити кризову ситуацію та забезпечити власну безпеку на місці події, знайти підхід до постраждалих, зрозуміти, що їм необхідно, і спрямувати їх туди, де вони можуть отримати практичну, професійну допомогу та необхідну інформацію [7].

На думку фахівців, перша психологічна допомога спрямована на:

Під першою психологічною

допомогою розуміють надання гуманної, турботливої і співчутливої підтримки, зверненої насамперед на нагальні практичні проблеми і потреби особи.

Надання першої психологічної допомоги суворо відповідає принципу «не нашкодь».

Перша психологічна

- досягнення стабілізації у тих, хто пережив/переживає травмуючу подію;
- зменшення рівня дистресу;
- задоволення основних потреб;
- надання допомоги у вирішенні основних проблем і відновленні контролю над ситуацією;
- за бажанням або у разі потреби – забезпечення доступу до інших ресурсів.

Надання першої психологічної допомоги суворо відповідає принципу «не нашкодь».

У більшості посібників зазначається, що першу психологічну допомогу слід розглядати як втручання, орієнтоване на задоволення потреб, але не як психотерапію. Фахівці наголошують на тому, що перша психологічна допомога людині повинна бути орієнтована на надання їй необхідної інформації та навчання, забезпечення комфорту і підтримки, а також на полегшення психологічного і фізичного відновлення, зміцнення психічного здоров'я, забезпечення доступу до продовження надання допомоги або прискорення її надання.

Можна надати першу психологічну допомогу коли вперше встановлюється контакт з тим, хто отримав психотравму.

Зазвичай, це відбувається під час або відразу після події, але іноді – через кілька днів або тижнів, залежно від того, як довго тривала подія і наскільки травмуючою вона була.

Слід зазначити, що не кожна людина (у тому числі, й дитина), яка пережила кризову подію, потребує першої

допомога включає в себе:

- ненав'язливе надання практичної допомоги та підтримки;
- оцінювання потреб і проблем особи;
- надання допомоги у задоволенні нагальних потреб (наприклад, таких як їжа, вода, інформація тощо);
- вміння вислуховувати людей, але не примушуючи їх говорити;
- вміння втішити і допомогти заспокоїтися;
- надання допомоги в отриманні інформації, встановленні зв'язку з відповідними службами і структурами соціальної підтримки;
- захист людини від подальшої шкоди.

психологічної допомоги або прагне її отримати. Кожна людина має власні сили і можливості для подолання життєвих проблем, проте, окремі особи є особливо вразливі у кризових ситуаціях і саме вони потребують додаткової допомоги.

На відміну від професійної психологічної допомоги, перша психологічна допомога включає в себе:

- ненав'язливе надання практичної допомоги та підтримки;
- оцінювання потреб і проблем особи;

- надання допомоги у задоволенні нагальних потреб (наприклад, таких як їжа, вода, інформація тощо);

- вміння вислуховувати людей, але не примушуючи їх говорити;

- вміння втішити і допомогти заспокоїтися;

- надання допомоги в отриманні інформації, встановленні зв'язку з відповідними службами і структурами соціальної підтримки;

- захист людини від подальшої шкоди.

Отже, **основні завдання першої психологічної допомоги** полягають у:

- формуванні відчуття безпеки, зв'язку того, хто потрапив у кризову, травмуючу ситуацію, з іншими людьми, спокою і надії;

- сприяння доступу до соціальної, фізичної та емоційної підтримки;

- зміцнення віри в можливість допомоги собі та оточуючим.

Критична ситуація викликає в людини потужний стрес, що призводить до сильного нервового напруження,

Не можна нав'язувати допомогу тим, хто її не бажає або не потребує, проте, необхідно бути поряд з тими, хто повинен мати відповідну підтримку.

Надання першої психологічної допомоги не ототожнюється з професійним психологічним консультуванням, оскільки не передбачає детального обговорення, аналізу чи встановлення хронології та суті подій, які викликали стан дистресу.

порушує рівновагу в організмі, негативно позначається на здоров'ї в цілому – не тільки фізичному, але й психічному теж. Перша психологічна допомога у таких випадках часто набуває значення екстреної допомоги.

Екстрена психологічна допомога надається людям в гострому стресовому стані (або гострому стресовому розладі). **Гостра стресова реакція (ГСР)** виникає в момент критичного інциденту і може тривати до двох-трьох діб, вона є нормальною реакцією на ненормальні обставини. Цей стан являє собою переживання емоційної та розумової дезорганізації.

До гострих стресових реакцій відносяться такі види реагування: **плач; агресія; істероїдна реакція (істерика); апатія; страх; психомоторне збудження; ступор; нервові тремтіння тощо** [6].

За МКХ-10 (Міжнародна класифікація хвороб 10-го перегляду) гострі стресові реакції характеризуються частковою або повною втратою:

- цілеспрямованої діяльності;
- критичної оцінки ситуації;
- контакту з іншими людьми.

При роботі з гострими стресовими реакціями **в першу чергу допомога надається відповідно при: істероїдній реакції, агресії та психомоторному порушенні**, оскільки саме ці реакції можуть завдати найбільшої шкоди, як самому постраждалому, так і іншим людям через швидке емоційне зараження.

Наступною в порядку надання допомоги стоїть **реакція ступору** через її

Гостра стресова реакція (ГСР) виникає в момент критичного інциденту і являє собою переживання емоційної та розумової дезорганізації.

Існує **поняття черговості надання першої психологічної допомоги** тому, хто постраждав унаслідок психотравмуючої події.

небезпечність для життя і здоров'я того, хто пережив психотравмуючу подію чи ситуацію.

Далі слід звернути увагу на постраждалих, які перебувають у **стані страху**. Ця реакція небезпечна ймовірністю переходу її в паніку.

Реакція апатії небезпечна тим, що у психотравмованої особи частково втрачається здатність до забезпечення власних вітальних (життєвих) потреб, знижується рівень реагування на оточення.

При **нервовому тремтінні**, в разі не надання належної допомоги, є ймовірність виникнення у особи, яка отримала психологічну травму, психосоматичних захворювань в подальшому житті.

З усіх перерахованих вище реакцій реакція плачу є найбільш адаптивною і сама сприяє виходу негативних емоцій.

При наданні першої психологічної допомоги є ряд ключових моментів, які слід враховувати тим, хто надає першу психологічну допомогу, у роботі з дітьми із гострими стресовими реакціями.

Отже, **необхідно:**

– не залишати дитину, яка отримала психологічну травму, одну, важливо допомогти зрозуміти, що вона не залишилася наодинці зі своєю бідою;

– дати дитині відчуття безпеки;

– відгородити від сторонніх глядачів;

– уважно вислухати дитину, дати висловитися, висловити свої почуття;

– говорити з дитиною спокійно,

вживати у спілкуванні чіткі короткі фрази із ствердною інтонацією; уникати у розмові вживання частки «не»;

– намагатися звести реакцію травмованої дитини до плачу.

Важливою частиною надання першої психологічної допомоги дитині вважається допомога у налагодженні зв'язків з родичами, близькими для неї людьми.

При наданні першої психологічної допомоги слід враховувати специфіку роботи з кожним з видів гострої стресової реакції [6].

Завдання для самоконтролю

1. Поясніть значення термінів: криза, кризова ситуація, психологічна травма.
2. Назвіть джерела та види психологічних травм.
3. Які показники можуть свідчити про наявність психологічної травми?
4. Охарактеризуйте особливості кризового консультування.
5. Які техніки використовуються у процесі кризового консультування?
6. Охарактеризуйте практичні підходи до надання першої психологічної допомоги.

Рекомендовані інформаційні джерела для самостійної роботи

1. Баева И. А. Безопасность образовательной среды, психологическая культура, психическое здоровье школьников / И. А. Баева, В. В. Семикин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/bezopasnost-obrazovatelnoy-sredy-psihologicheskaya-kultura-i-psihicheskoe-zdorovie-shkolnikov>, свободный. – Название с экрана.

2. Булах І.С. Загальні питання консультативної психології / І.С. Булах // Консультативна психологія : підручник / [І.С. Булах,

В.У. Кузьменко, Е.О. Помиткін та ін.] – Вінниця : ТОВ «Нілін-ЛТД», 2014. – С. 12-53.

3. Бурнард Ф. Тренинг навчових консультироваия / Ф. Бурнард. – СПб. : Питер, 2002. – 256 с.

4. Васьківська С. В. Технологія консультиваия / С. Васьківська. – К. : Главник, 2005. – 96 с.

5. Методическое пособие по психосоциальной поддержке школьников, родителей, учителей в кризисных ситуациях. – ВСМОО «Христианская ассоциация молодых людей Украины» (УМСА Украины). – К., 2015. – 38 с.

6. Методичні рекомендації щодо надання першої психологічної допомоги переміщеним особам / Заг. ред.: О. І. Іванова. – К., 2014. – 48 с.

7. Первая психологическая помощь : руководство для работников на местах. – Женева : ВОЗ, 2014. – 76 с.

8. Практическое руководство по психологии посттравматического стресса / под общей редакцией Н.В. Тарабриной. – М. : Когито-Центр, 2007. – Ч. 1 : Теория и методы. – 208 с.

9. Ромек В. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / В. Г. Ромек, В. А. Конторович, Е. И. Крукович. – СПб. : Речь, 2004. – 256 с.

10. Титаренко Т.М. Життєві кризи: технології консультиваия / Т.М. Титаренко. – К. : Главник, 2007. – Ч. I. – 144 с.

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу

Максимова Н. А.

Мета: ознайомити педагогічних працівників з основними підходами до розуміння поняття «психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу», алгоритмом здійснення психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу, функціями педагогічного та психологічного супроводу; виділити методи та форми реалізації педагогічного та психологічного супроводу.

План

1. Сутність поняття «психолого-педагогічний супровід».
2. Комплексний підхід до здійснення психолого-педагогічного супроводу навчального процесу
3. Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу.
4. Алгоритм здійснення психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу.

Ключові слова: підтримка, педагогічна підтримка, супровід, педагогічний супровід, соціальний супровід, психологічний супровід, соціально-психологічний супровід, соціально-педагогічний супровід, психолого-педагогічний супровід.

Основний зміст

1. Сутність поняття «психолого-педагогічний супровід».

Актуальність психологічного супроводу навчально-виховного процесу в навчальних закладах зумовлена новими соціальними вимогами, стратегічними змінами розвитку освіти України та загальносвітовими тенденціями. Загальновідомо, що ефективність функціонування системи освіти значною мірою залежить від оволодіння педагогічними працівниками

особливу культуру підтримки шляхом психолого-педагогічного супроводу, що розглядається як особливий вид допомоги супроводжуваному та забезпечує особистісний розвиток і виховання в умовах освітнього процесу, сприяє цілеспрямованому розкриттю здібностей людини, зростанню її професіоналізму, працездатності, збереженню здоров'я та життя.

Різні автори по різному визначають сутність поняття «супровід». З метою розкриття сутності супроводу використовують поняття «супроводження», «підтримка», «взаємодія», «створення умов», «допомога», «спрямованість на діяльність».

Складовими психолого-педагогічного супроводу виділяють процеси психологічної та педагогічної підтримки, допомоги з боку «супроводжуваних» педагогів, психологів, наставників, консультантів (І. Дубровіна, О. Газман, В. Слободчиков, А. Мудрик та ін.). **Підтримка** – метод і форма виховання, технологія освіти, позиція педагога, «вільне спілкування», «товариські відносини дорослого і дитини», їх «внутрішній настрій» (Н. Б. Крилова).

Педагогічна підтримка – процес спільної роботи учня з викладачем для визначення власних інтересів, цілей, можливостей і шляхів вирішення проблем (подолання перешкод), що заважають учневі на шляху його розвитку при збереженні людської гідності та при самостійному досягненні бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, образі життя (О.С.Газман).

Психологічна підтримка є багатовимірним процесом, який

Підтримка – метод і форма виховання, технологія освіти, позиція педагога, «вільне спілкування», «товариські відносини дорослого і дитини», їх «внутрішній настрій».

Педагогічна підтримка – процес спільної роботи учня з викладачем для визначення власних інтересів, цілей, можливостей і шляхів вирішення проблем, що заважають учневі на шляху його розвитку при збереженні людської гідності та при самостійному досягненні бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, образі життя.

Психологічна підтримка є

зосереджений на позитивних якостях і перевагах особистості, сприяючи відновленню віри в себе і свої можливості, підвищенню резистентності особистості до дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх чинників.

Характерним для психологічної підтримки є встановлення характеру особистісних проблем, надання допомоги в їх вирішенні, організація необхідної профілактичної роботи.

У Великому тлумачному словнику української мови поняття «супровід» розглядається як дія за значенням супроводжувати, тобто у супроводі когось, чимось товаристві, під охороною, а ще вказується, що супровід – це те, що супроводить якусь дію, явище, охороняє когось.

Супровід – складний процес взаємодії супроводжувача і супроводжуваного, результатом якого є рішення й дія, що веде до прогресу в розвитку супроводжуваного (О.І. Казакова); особлива форма діяльності викладача, спрямована на взаємодію з надання допомоги супроводжуваному в процесі його особистісного зростання, виборі способів поведінки, прийнятті рішень (Н.С.Пряжников, С.М.Чистякова); система професійної діяльності педагога, психолога, яка спрямована на створення умов для позитивного розвитку стосунків дітей і дорослих в освітній ситуації (О. Козирева).

Педагогічний супровід – поняття пов'язане з такими поняттями, як педагогічна допомога, психолого-педагогічна підтримка, співробітництво, соціальна фасилітація, що поєднується спрямованістю на створення сприятливих умов, безпечного середовища, необхідних

багатовимірним процесом, який зосереджений на позитивних якостях і перевагах особистості, сприяючи відновленню віри в себе і свої можливості, підвищенню резистентності особистості до дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх чинників

Супровід – складний процес взаємодії супроводжувача і супровідного, результатом якого є рішення й дія, що веде до прогресу в розвитку супроводжуваного

Педагогічний супровід – поняття пов'язане з такими поняттями як педагогічна допомога, психолого-педагогічна підтримка, співробітництво, соціальна фасилітація, що поєднується спрямованістю на створення сприятливих умов, безпечного середовища, необхідних

для розвитку та саморозвитку учнів, що сприяють досягненню й продуктивності сумісної діяльності та прискорюють процеси розкриття та реалізації особистісного потенціалу учасників взаємодії (М.І. Губанова).

Педагогічний супровід – це, власне, педагогічна майстерність викладача, у тому числі й володіння ним новітніми інформаційними технологіями навчально-виховного процесу.

Психологічний супровід – система професійної діяльності психолога, спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії (Н. Бітянова); система професійної діяльності педагога, психолога, скерована на створення умов для позитивного розвитку взаємин дітей і дорослих в освітній ситуації, психологічний та психічний розвиток дитини з орієнтацією на зону її найближчого розвитку (Є.Козирьова).

А. Качимська пропонує розглядати супровід з різних ракурсів, тобто як процес, метод або систему діяльності психолога. Якщо говорити про супровід як процес, то маються на увазі послідовні дії шкільного психолога для створення сприятливих умов, у яких має навчатися та розвиватися дитина. Розглядаючи супровід як метод, дослідниця розуміє практичне втілення дій психолога. Сприйняття його як системи вказує на комплексний підхід спеціалістів різних галузей, які разом намагаються супроводжувати дитину в її розвитку та навчанні.

Соціальний супровід – вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення

для розвитку та саморозвитку учнів, що сприяють досягненню й продуктивності сумісної діяльності та прискорюють процеси розкриття та реалізації особистісного потенціалу учасників взаємодії

Психологічний супровід – система професійної діяльності психолога, спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії

Соціальний супровід – вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

2. Комплексний підхід до здійснення психолого-педагогічного супроводу навчального процесу.

Здебільшого науковці розглядають **супровід як мультидисциплінарний метод**, який забезпечується єдністю зусиль педагогів, практичних психологів, соціальних педагогів та медичних працівників і полягає у формуванні ними орієнтаційного поля розвитку, у якому відповідальність за дії несе сам суб'єкт розвитку.

У понятті педагогічного супроводу виділяються ознаки, що відносяться до різних областей наукового знання: педагогіці, соціальної педагогіки, психології, соціології.

Отже, супровід полягає у поєднанні зусиль професіоналів:

- педагоги – допомагають створити умови для успішного навчання та розвитку особистості;

- психологи – допомагають налагодити взаємодію молодої людини, що має проблеми розвитку, з усіма учасниками навчально-виховного процесу;

- соціальні педагоги – допомагають сформувати соціальну компетентність молодих людей.

Соціально-психологічний супровід – система професійної роботи соціального робітника та психолога, спрямована на підвищення ефективності навчально-виховного процесу шляхом його індивідуалізації та захист соціального і психічного здоров'я всіх його учасників шляхом застосування методів і технологій практичної психології і соціальної

Супровід як мультидисциплінарний метод, забезпечується єдністю зусиль педагогів, практичних психологів, соціальних педагогів та медичних працівників і полягає у формуванні ними орієнтаційного поля розвитку, у якому відповідальність за дії несе сам суб'єкт розвитку.

Соціально-психологічний супровід – система професійної роботи соціального робітника та психолога, спрямована на підвищення ефективності навчально-виховного процесу шляхом його індивідуалізації та захист соціального і психічного здоров'я всіх його

педагогіки.

Соціально-педагогічний супровід – це процес, що містить комплекс цілеспрямованих послідовних соціально-педагогічних дій, що допомагають учню зрозуміти виникаючу життєву ситуацію і забезпечують його саморозвиток на основі рефлексії того, що відбувається.

Психолого-педагогічний супровід – психологічна допомога й підтримка реакцій, процесів і станів особистості, які природньо розвиваються (В. Мухіна); недирективна форма надання допомоги, яка спрямована на розвиток і саморозвиток самосвідомості особистості, що запускає механізми саморозвитку та активізує власні ресурси людини (Ю. Слюсарев); сприяння процесу розвитку й саморозвитку, самореалізації, збереження психологічного здоров'я учнів (І. Дубровіна, К. Гуревич); допомога особистості в її особистісному зростанні; як емпатійність розуміння вихованця, як відкрите спілкування (В. Слободчиков); створення соціально-психологічних умов для успішного навчання й розвитку (Н. Бітянова); система професійної діяльності педагога та психолога, спрямована на створення умов для позитивного розвитку стосунків дітей і дорослих в освітній ситуації. При цьому завдання психолога – виявити проблему, а педагога – допомогти налагодити взаємодію дитини, що має проблеми розвитку, з усіма учасниками навчально-виховного процесу.

3. Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу.

Психолого-педагогічний супровід як складова організації освітнього середовища – це система професійної комплексної допомоги, яку потребують учасники освітнього процесу (учні, батьки, педагогічні працівники адміністрація

учасників шляхом застосування методів і технологій практичної психології і соціальної педагогіки

Соціально-педагогічний супровід

– це процес, що містить комплекс цілеспрямованих послідовних соціально-педагогічних дій, що допомагають учню зрозуміти виникаючу життєву ситуацію і забезпечують його саморозвиток на основі рефлексії того, що відбувається

Психолого-педагогічний супровід

– система професійної діяльності педагога та психолога, спрямована на створення умов для позитивного розвитку стосунків дітей і дорослих в освітній ситуації

Характеристики психолого-педагогічного

освітніх установ) у створенні умов для повноцінного і гармонійного розвитку особистості з урахуванням сучасних підходів до розвитку, навчання та виховання.

Психолого-педагогічний супровід – цілісна діяльність, командна взаємодія адміністрації навчального закладу, вчителів, викладачів, майстрів виробничого навчання, вихователів, батьків, практичних психологів, соціальних педагогів, медпрацівників.

Характеристики психолого-педагогічного супроводу:

- об'єднання мети психологічної та педагогічної допомоги;
- учня (реалізації потенційних можливостей, розкритті індивідуальних фокусування уваги на особистості особливостей особистості);
- підтримка оптимально значущих якостей особистості;
- корекція вад розвитку особистості;
- надання суб'єкту навчально-виховної діяльності права самостійно здійснювати свій вибір і нести за нього відповідальність.

Мета психолого-педагогічного супроводу – підвищення психолого-педагогічної компетентності всіх учасників освітнього процесу.

Результатом педагогічного супроводу є рішення й дія, що веде до прогресу в розвитку супроводжуваного.

Досягнення мети в процесі супроводу можливе через наступні **аспекти** – педагогічні, психологічні, організаційні, дидактичні, технолого-методичні, соціальні.

Соціальні:

- вчити усвідомленню соціальної значущості роботи супроводжуваного;
- допомагати засвоєнню інноваційних норм і зразків соціального досвіду (спілкування, способів дії, поведінки і т.д.);

супроводу:

- об'єднання мети психологічної та педагогічної допомоги;
- учня (реалізації потенційних можливостей, розкритті індивідуальних фокусування уваги на особистості особливостей особистості);
- підтримка оптимально значущих якостей особистості;
- корекція вад розвитку особистості;
- надання суб'єкту навчально-виховної діяльності права самостійно здійснювати свій вибір і нести за нього відповідальність.

Мета психолого-педагогічного супроводу –

підвищення психолого-педагогічної компетентності всіх учасників освітнього процесу.

- допомагати засвоєнню способів і механізмів соціальної адаптації.

Педагогічні:

- вчити оптимістичному подоланню бар'єрів, стереотипів, оману у навчально-виховному процесі (НВП);
- закріплювати у супроводжуваних переважання прагнення до успіху над прагненням уникати неуспіху в НВП;
- націлювати всіх учасників супроводу на професійну самоосвіту і самовиховання не тільки в навчальному закладі, але і в процесі всього життя;
- забезпечувати емоційну насиченість та мажорний стиль НВП супроводжуваних, колективу.

Психологічні:

- формувати позитивну навчальну мотивацію, пізнавальний інтерес;
- попереджувати виникнення проблем у навчально-виховному процесі;
- вчити всім видам рефлексії;
- орієнтувати в реальному навчальному процесі на перспективу з позиції самореалізації;
- формувати емоційно-вольову сферу, налагоджувати взаємини між всіма учасниками супроводу.

Організаційні:

- створювати умови для фасилітаційної взаємодії;
- створення сприятливих умов для здійснення різнобічного розвитку супроводжуваних та надання їм можливості для самореалізації;
- розвивати технологічні уміння і навички супроводжувача.

Дидактичні:

- розвивати загально-навчальні вміння та навички, що сприяють усвідомленню технологічних процедур інтелектуальної праці всіх учасників супроводу;

– забезпечити наукові передумови організації НВП;

– шукати нові технології НВП, що спрямовані на розвиток інтелектуальних здібностей супроводжуваних;

– допомагати в придбанні практико-орієнтованого досвіду, в розширенні сфери професійної компетентності.

Технологічно-методичні:

– відбирати методи та форми взаємодії;

– відбирати інструментарії та засоби підготовки;

– навчати прийомам і технікам самозбереження;

– відпрацьовувати навички кооперації співробітництва;

– створювати атмосферу доброзичливої взаємодії.

Функції педагогічної складової психолого-педагогічного супроводу.

Педагогічний супровід можна вважати комплексним методом, в основі якого лежить єдність п'яти функцій:

– діагностична (виявлення суті проблеми);

– інформаційна (розкриття шляхів розв'язання проблеми);

– консультативна (надання допомоги на етапі ухвалення рішення й вироблення плану вирішення проблеми);

– оперативна (своєчасна допомога у розв'язанні проблеми з опорою на потенційні можливості особистості);

– аналітична (вивчення результатів педагогічного супроводу, корекція відхилень у розв'язанні проблем, пошук шляхів удосконалення умов для самореалізації суб'єкту супроводу).

У сучасних умовах педагогічний супровід частіше здійснюють тьютори – педагоги зі специфічним набором функцій.

Види педагогічного супроводу:

1) супровід-співробітництво;

Функції педагогічної складової психолого-педагогічного супроводу:

– діагностична;

– інформаційна;

– консультативна;

– оперативна;

– аналітична.

Принципи педагогічного супроводу:

принцип комплексності та послідовності;

принцип варіативності та додатковості;

принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії;

принцип сферності;

принцип гнучкості;

принцип профілактики

- 2) супровід-ініціювання;
- 3) супровід-випередження;
- 4) супровід-заміщення;
- 5) супровід-заклик до наслідування.

Методи та форми реалізації педагогічного супроводу.

1) методи групового рішення проблеми: метод Дельфі, метод щоденників, метод 6-6, метод «чорного ящика»;

2) методи із застосуванням утруднених умов: метод часових обмежень, метод раптових заборон, метод нових варіантів, метод інформаційної недостатності або метод інформаційної перенасиченості, метод абсурду;

3) методи групової рефлексії: «мозковий штурм», метод синектики, метод морфологічного аналізу та синтезу;

4) методи імпровізації: метод «вибуху».

Форми реалізації супроводу: ігрові; індивідуально-парні; групові; самоосвітні; супервізорські консультації (коригувальні консультації) та ін.

Отже, педагогічний супровід передбачає вміння педагога бути поруч, слідувати за учнем, супроводжуючи в його індивідуальному просуванні у навчанні. Педагогічний супровід передбачає безперервну (здалегідь сплановану) діяльність, спрямовану на запобігання труднощів.

За М. Р. Бітяноюю **в основі психологічної складової психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу лежить єдність чотирьох функцій:**

- 1) діагностика сутності виникаючої проблеми;
- 2) інформація про сутність проблеми і шляхи її вирішення;
- 3) консультування на етапі прийняття рішення і вироблення плану подолання проблеми;
- 4) первинна допомога на етапі реалізації плану подолання проблеми.

деструктивного розвитку.

Види педагогічного супроводу:

супровід-співробітництво;
супровід-ініціювання;
супровід-випередження;
супровід-заміщення;
супровід-заклик до наслідування

В основі психологічної складової психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу лежить єдність чотирьох функцій:

діагностика сутності виникаючої проблеми;
інформація про сутність проблеми і шляхи її вирішення;
консультування на етапі прийняття рішення і вироблення плану подолання проблеми;
первинна допомога на етапі реалізації плану подолання проблеми.

Основні принципи психологічного супроводу освітнього процесу:

- рекомендаційний характер порад психолога;
- пріоритет інтересів учня, «на боці дитини»;
- безперервність супроводу;
- мультидисциплінарність (комплексний підхід) супроводу;
- прагнення до автономізації.

Відповідно, діяльність психолога в рамках супроводу потребує:

- здійснення спільно з педагогами аналізу освітнього середовища з погляду тих можливостей, які воно пред'являє до психологічних можливостей і рівня розвитку особистості;
- визначення психологічних критеріїв ефективного навчання і розвитку учнів;
- розробку і впровадження певних заходів, форм і методів роботи, які сприяють успішному навчанню і розвитку дітей.

4. Алгоритм здійснення психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу.

Алгоритм здійснення психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу.

1. Ознайомлення з ключовими положеннями національної системи освіти, вивчення фундаментальних психолого-педагогічних досліджень вітчизняних та закордонних учених.

2. Консультації з адміністрацією закладу, колегами, методистами, науковцями.

3. Визначення стратегічних задач психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу.

4. Проведення соціально-психологічних, психолого-педагогічних, соціально-комунікативних досліджень з

Основні принципи психологічного супроводу освітнього процесу:

- рекомендаційний характер порад психолога;
- пріоритет інтересів учня, «на боці дитини»;
- безперервність супроводу;
- мультидисциплінарність (комплексний підхід) супроводу;
- прагнення до автономізації.

Профілактичні рівні: загальний, первинний, вторинний, третинний.

питань організації освітнього процесу та здійснення навчально-виховної діяльності.

5. Аналіз результатів дослідження та постановка тактичних задач психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу.

6. Удосконалення функціональної моделі супроводу освітнім процесом.

7. Розробка програми психолого-педагогічного супроводу освітнім процесом.

8. Реалізація програми психолого-педагогічного супроводу освітнім процесом.

9. Проведення моніторингу результативності навчально-виховної роботи в освітніх установах.

10. Аналіз результатів та внесення відповідних змін до цілей та завдань психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу.

Наповнюваність змістовних аспектів моделі супроводу залежить від певних умов і особливостей типу конкретного закладу, професіоналізму практичного психолога і педагогів, завдань змісту освіти тощо. Наведемо орієнтовні моделі здійснення супроводу.

Етапи розвитку учнів загальноосвітнього закладу у які вони потребують особливої уваги:

1 етап – вступ до школи.

Завдання етапу: виявити рівень шкільної зрілості дитини та сформованість передумов до участі в учбовій діяльності.

2 етап – навчання в першому класі.

Завдання етапу: забезпечення адаптації до школи, виявлення групи дітей, що зазнають різних труднощів у навчанні, поведінці і самопочутті в шкільних ситуаціях, надання їм необхідної допомоги.

3 етап – навчання в початковій школі.

Етапи розвитку учнів загальноосвітнього закладу у які вони потребують особливої уваги:

1 етап – вступ до школи.

2 етап – навчання в першому класі.

3 етап – навчання в початковій школі.

4 етап – перехід з початкової школи в середню.

Завдання етапу: виявлення особливостей і рівня розвитку різних аспектів пізнавальної діяльності молодших школярів для побудови ефективного навчання і створення умов для розвитку школяра.

4 етап – перехід з початкової школи в середню.

Завдання етапу: виявити зміни в розвитку школярів, визначити загальну тенденцію розвитку, спрогнозувати міру успіху адаптації учнів до навчання в середній школі; виділити учнів, які потребують корекції.

5 етап – особливості адаптації до нових умов навчання у середній школі.

Завдання етапу: забезпечення адаптації випускників початкової школи до нових умов навчання.

6 етап – навчання у середній ланці школи.

Завдання етапу: виявити і усунути ті моменти в учбовому процесі, стилі спілкування з дітьми, які можуть провокувати різні шкільні труднощі.

7 етап – допрофільна підготовка.

Завдання етапу: діагностика психологічної готовності учнів до вибору профілю навчання, визначення пріоритетного розвитку (гуманітарних, математичних і технічних здібностей), пошук мотивації до навчання.

8 етап – особливості адаптації до нових умов навчання у старшій школі.

Завдання етапу: забезпечення адаптації випускників середньої школи до нових умов навчання.

9 етап – професійна спрямованість.

Завдання етапу: вивчити якість і рівень засвоєння базових учбових предметів які вивчаються, вивчення професійної спрямованості.

5 етап – особливості адаптації до нових умов навчання у середній школі.

6 етап – навчання у середній ланці школи.

7 етап – допрофільна підготовка.

8 етап – особливості адаптації до нових умов навчання у старшій школі.

9 етап – професійна спрямованість.

10 етап – психологічна готовність випускника школи.

Реалізація

педагогічного

супроводу сприяє:

- освітньо-культурному розвитку, гуманізації відносин;
- інноваційній освітній діяльності педагогів, пов'язаній з упровадженням соціально-орієнтовних технологій навчання та виховання;
- підготовці та впровадженню проектних педагогічних технологій у навчально-виховний процес навчальних закладів;
- застосуванню ефективних педагогічних технологій у практику

10 етап – психологічна готовність випускника школи.

Завдання етапу: вивчити загальний рівень розумового розвитку і сформованості учбової діяльності у випускників, проаналізувати якість оволодіння поняттями і логічними операціями на матеріалі основних учбових дисциплін, діагностувати та забезпечити психологічну готовність випускників школи до життєвого самовизначення.

Педагогічний супровід є важливим і невід’ємним складником освітнього процесу.

освіти;
- побудові гармонійних відносин між учнями, педагогами, батьками в освітній ситуації розвитку;
– розробці, апробації діагностичних методик;
запровадженню корекційних методик;
прогнозуванню майбутніх навчальних досягнень тощо.

Завдання для самоконтролю

1. В чому полягає сутність педагогічного, психологічного, соціального супроводу?
2. Як пов’язані між собою педагогічний, психологічний та соціальний супроводи освітнього процесу?
3. Порівняйте загальні підходи до видів супроводу освітнього процесу (соціально-психологічний супровід, соціально-педагогічний супровід, психолого-педагогічний супровід).
4. Якими є характеристики та мета психолого-педагогічного супроводу?
5. Порівняйте функції та принципи педагогічного та психологічного супроводу.
6. Створіть модель психолого-педагогічного супроводу для вашого закладу.

Рекомендовані інформаційні джерела для самостійної роботи

1. Борисенко Л. Л. Трансферно-інверсійна модель оптимізації індивідуальних навчальних стилів студентів вищих навчальних закладів / Л. Л. Борисенко // Педагогічний процес – : теорія і практика. 2007. Вип.1. С. 6–14.
2. Битянова М. Р. Организация психологической работы в школе. – М. : Совершенство, 1998. – 298 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, – 1728 с
4. Газман О. С. Педагогічна підтримка дітей в освіті як інноваційна проблема / О.С. Газман // Нові цінності освіти: десять концепцій та есе. – 1995. – № 3. – С. 63.
5. Качимская А.Ю. Психологическое сопровождение приемственности развития на этапе «детский сад – начальная школа» / А.Ю. Качимская // Сибирский психологический журнал. – 2005. – №21. – С. 128–132.
6. Нет причин для пробуксовки (беседа с Е.А.Козыревой) // Школьный психолог. – 2000. – №10. – С.14.
7. Скаковська Л. А. Практичному психологу про суїцид. / Л. А. Скаковська // Практ. психол. та соц. робота. – 2005. – № 4. – С. 57-63.
8. Сокирська Л. Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків / Л. Сокирська // Соц. педагог. – 2007. – № 1. – С. 30-35.
9. Цушко І.І. Профілактика суїцидальної поведінки серед дітей та учнівської молоді // Практ. психол. та соц. робота. – 2001. – № 7. – С. 46-47.
10. Шавровська Н. Суїцид як соціально-психологічний феномен / Н. Шавровська та ін. // Психолог. – 2002. – № 38-39. – С. 46.
11. Европейский план действий по охране психического здоровья: проблемы и пути ихрешения // Журнал неврологии и психиатрии им.С.С.Корсакова. – 2005. – № 10. – С.75-81
12. Юрьева Л. Н. Клиническая суицидология / Л. Н. Юрьева. – Днепропетровск : Пороги, 2006. – 470 с.

2.2. Психологічний супровід інноваційної діяльності в навчальному закладі

Алексєєва О. І.

Мета: сприяти поглибленню знань слухачів щодо основних питань здійснення психологічного супроводу інноваційної діяльності в навчальному закладі.

План

1. Актуальність інноваційної діяльності в навчальному закладі.
2. Нормативно-правові аспекти здійснення інноваційної діяльності в навчальному закладі.
3. Особливості здійснення психологічного супроводу інноваційної діяльності в навчальному закладі.

Ключові слова: інноваційна діяльність, психологічний супровід, суб'єкти інноваційної діяльності.

Основний зміст

1. Актуальність інноваційної діяльності в навчальному закладі

Діяльність сучасних навчальних закладів здійснюється в умовах ринкової економіки, яка пов'язана з високою конкуренцією серед них. Дослідження стверджують, що людина, яка прагне гідного соціального статусу та позиції у суспільстві і бажає бути конкурентоспроможною на ринку праці, має постійно навчатися новому і набувати нових умінь і навичок.

Головним аспектом функціонування системи освіти в наш час стає питання підготовки вчителя до інноваційної роботи в сучасній школі, котра змінюється не лише за типом, але й за змістом освіти, формами організації навчально-виховного процесу. Такі зміни мають глибинний характер і

Під **інноваційною діяльністю** розуміють розроблення, апробацію, розповсюдження та застосування освітніх інновацій.

Дослідно-експериментальна робота розглядається як складова інноваційної

потребують розв'язання. Важливим постає питання підготовки вчителя-новатора, який повинен бути конкурентноздатною особистістю, володіти проєктивним мисленням, вдало використовувати на практиці перспективні педагогічні технології, а також бути суб'єктом особистісного й професійного зростання.

Отже, інноваційна діяльність є характерною ознакою сучасної освіти, а здійснення інноваційної діяльності в навчальних закладах є необхідністю, зумовленою часом, конституційними вимогами, тенденціями розвитку освіти щодо забезпечення кожного учасника навчально-виховного процесу рівнем, відповідно до їх індивідуальних потреб та здібностей.

Психологічна служба навчального закладу покликана підтримувати здійснення інноваційної діяльності у закладі освіти та створювати умови для формування та розвитку професійно важливих якостей, умінь та навичок, необхідних для впровадження інновацій; підтримувати педагогічний колектив навчального закладу через проведення заходів із спеціальної психологічної підготовки, як-от соціально-психологічні тренінги, майстер-класи, індивідуальне консультування сприяти саморозвитку персоналу організацій тощо.

2. Нормативно-правові аспекти здійснення інноваційної діяльності в навчальному закладі.

У нормативно-правових актах чітко визначено мету державної інноваційної політики: створення економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, відродження духовного та

діяльності, яка передбачає апробацію та перевірку результативності й можливості застосування освітніх інновацій.

Психологічний

супровід це система професійної діяльності педагога, психолога, скерована на створення умов для позитивного розвитку взаємин дітей та дорослих в освітній ситуації, психологічний та психічний розвиток дитини з орієнтацією на зону її найближчого розвитку»(Є.Козирьова)

інтелектуального потенціалу нації.

Національна доктрина розвитку освіти наголошує на необхідності створення умов розвитку і саморозвитку кожної особистості, формування покоління, здатного навчатися упродовж усього життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства.

Такий підхід до здійснення інноваційної діяльності вимагає пошук нових підходів, форм та змісту психологічної діяльності, що можливе при здійсненні якісно нової управлінської діяльності, яка ґрунтується на засадах сучасних напрямів педагогіки, зокрема, педагогічної інноватики.

Особливості здійснення інноваційної діяльності в навчальних закладах визначено низкою нормативно-правових документів, таких як Закон України «Про освіту», «Про загальноосвітній навчальний заклад», «Про інноваційну діяльність».

Взаємини юридичних та фізичних осіб, які ініціюють та здійснюють інноваційну освітню діяльність, регульовані «Положенням про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» від 07.11.2000 № 522 зі змінами та доповненнями, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 30.11.2012 № 1352, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 18.12.2012 за № 2111/22423.

Порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності загальноосвітнього навчального закладу уточнено в «Положенні про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад» (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.01.2002 № 114 зі змінами та доповненнями, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 23.11.2009 № 1054).

Відповідно до чинного законодавства інноваційна освітня діяльність здійснюється на всеукраїнському та регіональному рівнях, а також на рівні окремого навчального закладу.

Рівень інноваційної освітньої діяльності визначається її змістом (розробка, розповсюдження чи застосування інновації), а також масштабністю змін, що вноситимуться у систему освіти внаслідок застосування запропонованої інновації.

Інноваційна освітня діяльність всеукраїнського рівня передбачає апробацію інновацій та експериментальну перевірку продуктивності й можливості застосування у системі освіти:

- освітніх програм і проєктів,
- дидактичних систем;
- державних стандартів освіти;
- базового компонента змісту дошкільної освіти;
- інваріантної складової змісту загальної середньої освіти;
- змісту професійно-технічної освіти;
- нормативної частини змісту вищої;
- післядипломної освіти.

Інноваційна освітня діяльність регіонального рівня може здійснюватись у системі освіти регіону й передбачає:

- апробацію інновацій, розроблених у ході експериментів регіонального рівня (термін якого вже скінчився);
- експериментальну перевірку продуктивності й можливості застосування інновацій.

Інноваційна освітня діяльність на рівні окремого навчального закладу передбачає застосування інновацій на локальному рівні.

Серед напрямів інноваційної діяльності в закладах освіти Київської області

найбільшого поширення отримали:

Освітні програми Intel® (Intel® «Навчання для майбутнього», «Впровадження моделі навчання «1 учень – 1 комп'ютер», проект «Шлях до успіху»), педагогічна технологія «Росток», науково-педагогічний проект «Інтелект України», «Еколого-оздоровча робота з дітьми в дошкільному навчальному закладі», програма «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», проект «Шкільна підприємливість – 3» у рамках міжнародного українсько-польського проекту «Шкільна академія підприємництва», Українсько-чеський проект «Мультикультурне виховання у школі», програма «Школа як осередок розвитку громади» та її проекти, Національна і регіональна мережа шкіл сприяння здоров'ю в рамках міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю», освітній проект для шкільної молоді «Враховуй різницю» (курс «Кроки до порозуміння»), «Освіта для стійкого розвитку в дії» за міжнародним шкільним проектом для шкільної молоді та дорослих, «Розвиток інклюзивної освіти шляхом використання Індексу інклюзії в Україні, Азербайджані, Таджикистані та Монголії» (проект Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» за підтримки Програми «Раннє дитинство»), «Формування здорового способу життя та профілактика ВІЛ/СНІДу», Українсько-польський проект «Класна школа», проект Європейського Союзу «E-Twinning Plus», Українсько-естонський проект «Міксіке в Україні», Українсько-американський проект «Розвиток толерантності у закладах освіти Київської області», «Апробація медико-педагогічного проекту «Гармонія інтелекту і здоров'я» («ПіснеЗнайка»), Всеукраїнська

програма освіти для демократичного громадянства в Україні «Демократична школа», Освітній проект «Відкривай Україну», Проект «Впровадження програми з попередження торгівлі людьми в інститутах післядипломної педагогічної освіти», «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у країнах Центральної та Східної Європи» – комплексний підхід» та інші.

Отже, логічним є висновок про те, що впровадження інноваційної діяльності в навчальному закладі є необхідною умовою і об'єктивною реальністю нашого часу.

3. Особливості здійснення психологічного супроводу інноваційної діяльності в навчальному закладі.

Здійснення психологічного супроводження інноваційної діяльності в навчальному закладі передбачає перш за все виявлення і розвиток суб'єктів освітньої діяльності, формування їх мотивації до здійснення інноваційної діяльності. Розглянемо детальніше, хто може бути носіями педагогічних інновацій.

Частіше за все це особистості, які здатні до:

– рефлексії (здібності до самопізнання, самовизначення і осмислення свого духовного світу, власних дій і станів, ролі та місця у професійній діяльності);

– саморозвитку (творче ставлення до себе, створення себе у процесі активного впливу на зовнішній і внутрішній світ з метою його перетворення);

– самоактуалізації (фактор безперервного прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей);

– професійного самовдосконалення (здійснюється у двох взаємопов'язаних формах: самовиховання – ціленаправлена

Інноватори – це індивіди з високим рівнем соціальної адаптації, готові до співробітництва, комунікабельні, незалежні, вміють відстоювати права, гнучкі, наділені високим інтелектуальним потенціалом, націленість на пошуки альтернатив розвитку тощо.

Відомо, що жінки обережніші за чоловіків, частіше прагнуть до нового та

діяльність педагога щодо систематичного формування й розвитку позитивних та усунення негативних якостей особистості, у відповідності до усвідомлення потреб соціальним вимогам і особистісній стратегії розвитку);

– самоосвіти (оновлення та удосконалення існуючих спеціальних знань, умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності).

Не менш важливими є фактори, які впливають на здійснення інноваційної діяльності в закладі. Об'єднаємо їх у дві групи – об'єктивні та суб'єктивні.

Отже, до об'єктивних факторів відносяться:

– масштаби нововведень;

– інноваційна політика навчального закладу.

До суб'єктивних факторів належать:

– стать та вік;

– особисті якості.

– кваліфікація, стаж роботи та освіта.

Зауважимо також, що найбільш вагомим фактором є психологічна готовність та здатність педагогічних працівників навчального закладу до упровадження інновацій.

Важливою умов успішної діяльності педагога як професіонала є його готовність до інноваційної діяльності. Джерела готовності до інноваційної діяльності, як зазначено вище, охоплюють проблематику особистісного розвитку, професійної спрямованості, професійної освіти, виховання і самовиховання, професійного самовизначення. Отже, психологічний супровід інноваційної діяльності навчального закладу полягає у наступному:

– співробітництві практичного психолога з педагогічним колективом;

руйнують стереотипи.

Чоловіки більш ризиковані та прямолінійні, що добре впливає на їх готовність до інноваційної діяльності

Зробити відкриття людина може лише до 25 років, а протягом життя відбувається удосконалення та пошук нової сфери для його застосування

- психологічній підтримці педагогів-новаторів;
- моніторингу розвитку учнів;
- вивченні потреб вчителів у підвищенні рівня психолого-педагогічної підготовки;
- визначенні рівня задоволеності вчителів власною діяльністю;
- визначенні зацікавленості педагогів у творчості та інноваціях;
- вивченні мотивації вчителів до педагогічної діяльності.

Психологічний супровід інноваційної діяльності включає такі етапи:

1. Діагностика готовності до введення інновацій.
2. Супровід використання інноваційних технологій в навчально-виховному процесі.
3. Кінцева діагностика педагогів та учнів школи.

Співробітництво практичного психолога з педагогічним колективом передбачає проведення просвітницької роботи, зокрема, виступи на педагогічних радах, нарадах, методичних об'єднаннях, засіданнях творчих груп, бесіди, диспути, підготовка інформаційних брошур, навчальних семінарів, тренінгів тощо з метою формування толерантного ставлення до впровадження педагогічних інновацій та їх активного впровадження.

Одним із пріоритетних напрямків роботи психологічної служби інноваційного навчального закладу може бути психологічна підтримка педагогів-новаторів. Сутність психологічної підтримки педагогів-новаторів полягає у

- формуванні мотиваційної готовності вчителя до інноваційної діяльності;
- формуванні нової позиції вчителя – орієнтації педагогічної діяльності на відхід від принципів авторитарної педагогіки;
- побудову “суб’єкт-суб’єктних” відносин

з учнями.

Таким чином, результативність та ефективність психологічного супроводу інноваційної діяльності в навчальному закладі значною мірою залежить від педагога, який вміє ефективно використовувати здобуті психологічні знання та власний педагогічний досвід.

Завдання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність інноваційної діяльності?
2. Чим відрізняється поняття «інноваційна діяльність» та «дослідно-експериментальна робота»?
3. Які нормативно-правові документи регулюють здійснення інноваційної діяльності в навчальних закладах?
4. На які етапи поділяється психологічний супровід інноваційної діяльності в навчальному закладі?
5. Які форми та методи роботи практичного психолога з педагогічним колективом Ви знаєте?

Рекомендовані інформаційні джерела для самостійної роботи

1. Організатору інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи у загальноосвітньому навчальному закладі : методичний poradnik [авт.-упоряд. : І. Н. Свтушенко, Ю. І. Завалевський, С. В. Кириленко, О. І. Кіян, К. В. Ткачук-Таранік]. – К. – Чернівці : Букрек, 2014. – 420 с.

2. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 07.11.2000 № 522, зі змінами, внесеними наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 30.11.2012 №1352, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 18.12.2012 за № 2111/22423 // Освіта України. – 2001. – № 6.

3. Чудакова В.П. Психологічна готовність до інноваційної діяльності та конкурентоздатність персоналу – головний ресурс організаційного розвитку / В.П.Чудакова // Навчання і виховання обдарованої особистості: теорія і практика : зб. наук. праць /

І. С. Волошук (гол. ред. та ін.). – К. : ІОД . – 2014. – Вип. 12. – С.100-127.

4. Чудакова В. П. Моделі й технологія формування психологічної готовності персоналу організацій до інноваційно ї діяльності як чинника конкурентоздатності особистості в швидкозмінних умовах / В.П.Чудакова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / ред. кол. : С. Д. Максименко (гол. ред.) та ін. – Київ – Алчевськ : ЛАДО, 2013. – Т. I, вип. 38. – С. 314 – 326.

2.3. Організація психологічного і соціального супроводу учнів з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного навчання

Панченко Т. Л.

Мета: опрацювати теоретико-прикладні матеріали щодо особливостей організації соціально-психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзивного навчання; ознайомити працівників психологічної служби з основними нормативно-правовими документами з цього питання; технологіями організації психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання.

План

1. Нормативно-правове забезпечення організації соціального і психологічного супроводу в умовах інклюзивного навчання.
2. Психологічні особливості школярів з обмеженими фізичними можливостями.
3. Основні напрями, завдання та види діяльності щодо здійснення психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзивного навчання..

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, діти з обмеженими фізичними можливостями, психологічний супровід, соціальний супровід, психолого-педагогічний супровід, корекція психічного розвитку.

Основний зміст

1. Нормативно-правове забезпечення організації соціального і психологічного супроводу в умовах інклюзивного навчання.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні

Інклюзивне навчання

освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних освітніх потреб і різних стилів навчання дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивні освітні заклади повинні забезпечити спектр необхідних послуг відповідно до різних освітніх потреб таких дітей.

Інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей (*Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 року № 872*).

Іншими словами, за визначенням В. Бондаря, інклюзивне навчання – це процес і результат включення дітей з порушеннями психофізичного розвитку та дітей, які не мають таких порушень, у навчальний процес в один клас загальноосвітньої школи.

Успішне включення неможливе без спеціального корекційного супроводу, спрямованого на розробку індивідуальних програм розвитку дитини. Тривале перебування дітей з особливостями психофізичного розвитку в масовій школі без створення

передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом.

Шляхи впровадження інклюзивного навчання визначено **Концепцією розвитку інклюзивної освіти**, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки від 01.10.2010 № 912.

відповідних спеціальних умов, здійснення особистісно-орієнтованого підходу до її навчання й виховання може призвести до вторинних порушень у розвитку, педагогічної занедбаності, формування в учнів стійкого негативного ставлення до навчання.

Таким чином, інклюзивна освіта позитивно впливає на дітей з порушеннями психофізичного розвитку, допомагає їм набути необхідного досвіду колективної роботи, спілкування, соціальної взаємодії, соціальної індефікації, навчає спілкуватися, дружити, а при відповідному педагогічному супроводі є чинником виховання здорових дітей, сприяючи гуманізації всієї шкільної освіти.

Інклюзивне навчання запроваджується відповідно до Конвенції ООН про права дитини та Конвенції ООН про права інвалідів, низки нормативно-правових актів України.

Шляхи впровадження інклюзивного навчання визначено *Концепцією розвитку інклюзивної освіти*, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки від 01.10.2010 № 912, а саме, в частині навчально-методичного забезпечення освітнього процесу передбачається реалізація корекційно-розвиткової складової особистісно-орієнтованого навчального плану в умовах інклюзивного навчання.

З урахуванням основних тенденцій щодо змін у системі освіти дітей з особливими освітніми потребами окреслено *напрями діяльності, які потребують підвищеної уваги*, одним з яких є *психологічний і соціальний*

Особлива увага в умовах інклюзивного навчання приділяється *психологічному і соціальному супроводу* учасників навчально-виховного процесу, насамперед, дітей з обмеженими фізичними можливостями.

супровід інклюзивного навчання в Україні.

Зміст та основні завдання психологічної служби системи освіти з питань впровадження інклюзивного навчання визначено низкою нормативно-правових документів, зокрема, наказом Міністерства освіти і науки від 11.09.2009 № 855 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки», листом Міністерства освіти і науки від 27.06.2012 № 1/9-529 «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання», листом Міністерства освіти і науки від 02.01.2013 № 1/9-1 «Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання».

Завдання практичного психолога щодо організації інклюзивного навчання в загальноосвітньому навчальному закладі [7]:

1. Виявлення дітей, у яких виникають труднощі у навчанні, спілкуванні та взаємодії з оточуючими; визначення причин цих труднощів; при потребі, скерування до відповідних фахівців з метою встановлення причин та надання допомоги.

2. Виявлення причини соціального неблагополуччя або затримки у розумовому розвитку дитини шляхом спостережень, аналізу навчальної

Нормативні документи МОН України з питань освіти дітей з особливими освітніми потребами та організації психологічного і соціального супроводу інклюзивного навчання [1]:

накази:

– від 11.09.2009 № 855 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки»;

– від 01.10. 2010 р. № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання»;

– від 09.12.2010 № 1224 «Про затвердження Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах»;

– від 31.12.2015 № 1436 «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі»;

листи:

документації, проведення консилумів з вчителями.

3. Проведення спостереження за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів та потреб.

4. Участь, у межах своєї компетенції, у складанні розгорнутої психолого-педагогічної характеристики на дитину та її індивідуального плану розвитку.

5. Участь в підготовці документів для розгляду на засіданнях психолого-медико-педагогічних консультацій.

6. Ознайомлення з висновками і рекомендаціями психолого-медико-педагогічних консультацій щодо організації навчання дитини та надання їй додаткових послуг; розробка індивідуального плану корекційно-розвиткової роботи.

7. Участь у розробці необхідної адаптації навчальних матеріалів, підходів, а саме, надання рекомендацій педагогам щодо врахування особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини при визначенні форм і методів роботи з нею.

8. Сприяння створенню позитивного мікроклімату в колективі, проведення заходів, спрямованих на профілактику стигматизації і дискримінації у шкільному оточенні, формування дружнього та неупередженого ставлення до дитини з особливими освітніми потребами.

9. Надання у межах своєї компетенції консультативно-методичної допомоги педагогам у роботі з дитиною.

10. Налагодження співпраці з

– від 18.05.2012 № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»;

– від 27.06.2012 № 1/9-529 «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання»;

– від 02.01.2013 № 1/9-1 «Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання»;

– від 08.08.2013 № 1/9-539 «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами»;

– 05.06.2015 № 1/9-280 «Про організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році»;

– від 12.07.2016 № 1/9-364 «Про організаційно-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу для учнів з особливими

фахівцями, які безпосередньо працюють з дитиною з особливими освітніми потребами та приймають участь у розробленні індивідуальної програми розвитку.

освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році».

Завдання соціального педагога щодо організації інклюзивного навчання в загальноосвітньому навчальному закладі [7]:

1. Захист і забезпечення прав і свобод дитини з особливими освітніми потребами в умовах навчального закладу та під час перебування дитини в сім'ї.

2. Виявлення дітей, у яких виникають труднощі в спілкуванні та взаємодії з оточуючими або які проживають у сім'ях, які опинилися у складних життєвих обставинах.

3. Визначення соціальних питань, які потребують негайного вирішення причин та труднощів; при потребі, скерування до відповідних фахівців з метою надання відповідної допомоги.

4. Визначення статусу дітей з особливими освітніми потребами в колективі, надання рекомендацій класоводу, класному керівникові щодо шляхів ефективної інтеграції такої дитини в колектив однолітків, формування позитивного мікроклімату в дитячому колективі.

5. Поширення інформації про засади інклюзивного навчання серед педагогів, батьків, дітей з метою формування дружнього та неупередженого ставлення до дитини з особливими освітніми потребами.

6. Участь у складанні розгорнутої психолого-педагогічної характеристики на дитину та її індивідуального плану

розвитку; участь в роботі психолого-педагогічного консилиуму.

7. Забезпечення дитини з особливими освітніми потребами та її батьків інформацією про інфраструктуру позашкільних навчальних закладів у мікрорайоні, місті, селі, сприяння щодо участі дитини в гуртках, секціях з урахуванням її можливостей.

8. Представлення інтересів дитини з особливими освітніми потребами у відповідних органах і службах.

Положенням про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 09.12.2010 № 1224, визначено завдання психолого-педагогічного супроводу:

– актуалізація особистісного потенціалу розвитку дитини;

– формування позитивних міжособистісних стосунків учнів з порушеннями психофізичного розвитку та їх ровесників у процесі внутрішкільної інтеграції;

– консультування батьків або осіб, які їх замінюють, щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання, професійної орієнтації, соціальної адаптації їх дитини тощо.

Порядком організації інклюзивного навчання визначено, що у загальноосвітніх навчальних закладах психолого-педагогічне супроводження дітей з особливими освітніми потребами у класах з інклюзивним навчанням здійснюється практичними психологами, соціальними педагогами та

У загальноосвітніх навчальних закладах **психолого-педагогічний супровід** дітей з особливими освітніми потребами у класах з інклюзивним навчанням **здійснюється працівниками психологічної служби (практичними психологами, соціальними педагогами) цих закладів та відповідними педагогічними працівниками.**

відповідними педагогічними працівниками.

Діяльність працівників психологічної служби координується центрами практичної психології і соціальної роботи, міськими, районними методичними кабінетами.

Вищезазначеним документом передбачено також організацію корекційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами вчителями-дефектологами та практичними психологами. Проте, зазначається, що *неприпустимою є заміна корекційних занять вчителя-дефектолога корекційними заняттями, які проводить практичний психолог.*

Питання психологічного і соціального супроводу дітей знаходиться на перетині функцій багатьох спеціалістів, а тому не можуть бути віднесені до сфери професійної діяльності виключно одного з них.

Кваліфікаційна характеристика та основні функціональні обов'язки соціального педагога в умовах інклюзивної освіти визначені наказом Міністерства освіти і науки від 28.12.2006 № 864 *«Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України».*

Головним завданням психолого-медико-педагогічних консультацій є надання консультативно-методичної допомоги дітям з особливими освітніми потребами та батькам, які їх виховують, педагогам.

Процес **корекції психічного розвитку** розуміється як сукупність педагогічних і психологічних впливів, спрямованих на виправлення, компенсацію недоліків, відхилень у психічному та фізичному розвитку дитини, що містить у собі як корекцію окремих дефектів, так і цілісний вплив на особистість.

Успішність навчання дитини з вадами здоров'я залежить від ранньої діагностики та вчасно наданої відповідної

Водночас завданнями психолого-медико-педагогічних консультацій є визначення, за якою навчальною програмою має навчатися дитина, без визначення типу навчального закладу.

За результатами психолого-педагогічного вивчення дитини надається психолого-педагогічний висновок та рекомендації, які фіксуються у витязі з протоколу засідання психолого-медико-педагогічної консультації.

Зміст психолого-педагогічного висновку *не містить медичного, зокрема психіатричного, діагнозу, а передбачає формулювання щодо особливостей психічного розвитку дитини та її психологічний стан з використанням лексичних засобів у контексті психолого-педагогічної термінології.*

При цьому у висновку у стислому викладі зазначаються ті основні показники, які мають значення для розрізнення станів розумового розвитку дитини.

Рекомендації психолого-медико-педагогічних консультацій відображають напрямки психолого-педагогічної роботи з дитиною, спрямовані на реалізацію потенціалу розвитку і виховання, враховуючи її індивідуальні особливості засвоєння знань, навичок, практичного та соціального досвіду.

2. Психологічні особливості школярів з обмеженими фізичними можливостями.

Діти з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку мають відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку, зумовлені вродженими чи набутими розладами.

допомоги фахівцями. Велика роль в цьому належить фахівцям психолого-медико-педагогічної консультації, діяльність якої регламентується *Положенням про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації, затвердженим спільним наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту та Національної академії педагогічних наук України від 23.06.2011 № 623/61.*

Варто підкреслити, що в Україні основною категорією дітей з особливими освітніми потребами загально прийнято вважати саме дітей з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку.

Залежно від типу порушення виділяють такі категорії дітей:

– з порушеннями слуху (глухі, оглухлі, зі зниженим слухом);

– з порушеннями зору (сліпі, осліплі, зі зниженим зором);

– порушеннями інтелекту (розумове відсталі, із затримкою психічного розвитку);

– з мовленнєвими порушеннями;

– з порушеннями опорно-рухового апарату;

– зі складною структурою порушень (розумово відсталі сліпі чи глухі; сліпоглухонімі та ін.);

– емоційно-вольовими порушеннями та дітей з аутизмом.

Поділяють:

– вроджені порушення, спричинені шкідливим впливом на плід генетичних факторів, інтоксикацій, інфекцій, травм, порушенням живлення, гормональним розладами, резусною несумісністю груп крові матері та дитини, впливом медичних препаратів, алкоголю наркотичних та отруйних речовин;

- набуті порушення зумовлені, переважно, різноманітними шкідливими впливами на організм дитини під час народження та у наступні періоди розвитку (механічні ушкодження плоду, тяжкі пологи, пологова асфіксія, крововиливи у мозок, інфекційні

захворювання тощо).

Навчання та виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку здійснюється з урахуванням особливостей їхнього розвитку, використанням специфічних заходів та організаційних форм навчальної роботи, залежно від характеру розладу.

Стан здоров'я суттєво впливає на як на діяльність людини загалом, так і на її результати. Від стану здоров'я залежать увага школярів, працездатність, ставлення до виконання навчальних завдань, якість та результативність освітньої діяльності загалом.

Тяжке соматичне захворювання суттєво змінює передусім всю соціально-психологічну ситуацію розвитку людини. Воно змінює рівень її психічних можливостей в реалізації діяльності, веде до обмеження кола контактів з оточуючими людьми, часто через об'єктивні чи суб'єктивні причини призводить до обмеження її діяльності загалом, змінюючи таким чином об'єктивне місце людини у житті, що, у свою чергу, веде до зміни внутрішньої позиції хворого до всіх обставин життя.

Діти з розладами здоров'я хворіють набагато частіше, ніж здорові учні. Це спричиняє тривалі пропуски занять, що порушує процес навчання в цілому, суттєво впливає на успішність, обмежує спілкування.

Хвороба, яка зумовлює, насамперед, порушення у біологічній сфері людини, змінює умови протікання діяльності, її динаміку, витривалість особистості до фізичних і психічних навантажень, стійкість енергетичного потенціалу

діяльності, збереженість її операційного складу. Препарати, які використовуються при лікуванні захворювань, можуть впливати на школяра з вадами здоров'я як седативно, так і збуджуюче, що, у свою чергу, перешкоджає нормальному перебігу психічної діяльності [5].

Для учнів з обмеженими можливостями здоров'я характерні зосередженість на своїй хворобі; знижена працездатність, підвищені втомлюваність й виснажуваність; незначні порушення когнітивної сфери, порушення концентрації уваги; труднощі у сприйнятті навчального матеріалу у загальноприйнятому вигляді; низький рівень мотивації досягнення; нерозвиненість самоконтролю; підвищена тривожність; емоційна нестійкість; низька самооцінка; відчуженість, невміння спілкуватися, непевненість у собі, несамостійність у прийнятті рішень, звичка до постійної опіки [10].

Типові показники їх розвитку, які впливають на успішність навчальної діяльності і потребують психокорекції та зміни: ослаблений тип нервової системи, проявами чого є швидка втомлюваність, реактивність у поведінці; занижений рівень самооцінки, який виявляється у високому рівні тривоги, страхами перед негативною оцінкою, виступами перед аудиторією, заниженим рівнем домагань; прояви у поведінкових реакціях агресії (аутоагресії, образи тощо) як захисного механізму; неадекватності реагування на певні ситуації; стереотипності поведінки; ухилення від контактів при спілкуванні (прояви недовіри до оточуючих

унаслідок пережитих психологічних травм); надмірне очікування допомоги від сторонніх та друзів; надмірний відхід в інвалідність; у більшості випадків знижений рівень інтелектуального розвитку; прояви у афективній сфері почуття вини, зумовленого відсутністю необхідних навичок соціалізації, страху, песимістичності до своїх можливостей, образливості, фаталізму.

У хворих дітей відзначаються проблеми у стосунках з однолітками, що також негативно впливає на подальший розвиток їх особистості. Нереалізована соціальна потреба зайняти своє місце у колективі однолітків може спричинити виникнення різноманітних афективних реакцій, які проявляються у формі замкненості, образливості, озлобленості та навіть агресії.

У дітей з фізичними дефектами переважають неконструктивні типи взаємодії, гіперідеалізація значущих людей, схильність ворожо сприймати соціальне оточення, що призводить до деструкції спілкування, посилює орієнтацію на спілкування переважно у вузькому колі близьких людей і обумовлює ізоляцію дитини від мікросоціального оточення. Соціальна ситуація розвитку таких учнів зумовлює появу у них негативних психічних станів.

Порівняно з усім загалом школярів, учні з інвалідністю займають здебільше пасивну позицію у соціальній сфері, у них значно нижча мотивація до навчання.

3. Основні напрями, завдання та види діяльності щодо здійснення психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзивного навчання.

Психологічний супровід дітей з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного навчання розглядається як діяльність практичного психолога/соціального педагога, спрямована на створення комплексної системи соціальних, медичних, психолого-педагогічних, психотерапевтичних умов, які б сприяли їхній адаптації, реабілітації та особистісному зростанню в будь-якому соціальному середовищі.

Психологічний супровід учнів з обмеженими фізичними можливостями передбачає здійснення:

- психопрофілактичної та психокорекційної допомоги дитині;
- інформаційно-пояснювальну роботу з педагогами і батьками;
- психологічне консультування батьків;
- організацію соціального середовища через спеціальну підготовку педагога та учнів конкретного класу.

Пріоритетними завданнями практичного психолога, який здійснює психологічний супровід інтегрованого (інклюзивного) навчання дітей з особливими потребами, є:

- профілактика психопатологічних рис під впливом особливих умов її розвитку;
- корегування емоційно-вольової сфери;
- корекційно-компенсаторна спрямованість діяльності;

Психофізіологічні особливості дитини, рівень її розвитку, потенційні можливості щодо опанування навчальним матеріалом є основними індикаторами, які беруться до уваги при розробленні індивідуальної програми розвитку.

Індивідуальна програма розвитку розробляється групою фахівців (заступник директора з навчально-виховної роботи, вчителі, асистент вчителя, психолог, вчитель-дефектолог та інші) із обов'язковим залученням батьків, або осіб, які їх замінюють, з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання дитини з особливими освітніми потребами.

– просвітницька робота з іншими дітьми та педагогами школи щодо особливостей контингенту;

– оптимізація спілкування дитини з однолітками, батьками, педагогами;

– допомога дітям в опануванні системи стосунків зі світом і самим собою;

– розробка і впровадження відповідних форм і методів роботи як умови успішного навчання дітей з особливими потребами

– розвиток здібностей та нахилів дітей з особливими освітніми потребами.

Ці завдання реалізуються через такі **основні напрями роботи практичного психолога** в умовах інклюзивного навчання [11]:

- психологічна діагностика;
- психологічна корекція;
- психологічне консультування;
- психологічна реабілітація;
- психологічна підтримка.

Отже, психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами – це пролонгований, динамічний процес; системна, цілеспрямована діяльність психолога, в якій можна виокремити такі *взаємопов'язані компоненти*:

– систематичний моніторинг медико-психологічного, соціально-психологічного, психолого-педагогічного статусу дитини в динаміці її психічного розвитку;

– створення максимально сприятливих соціально-психологічних умов для ефективного психічного розвитку дітей з обмеженими фізичними можливостями у соціумі;

Така програма розвитку містить загальну інформацію про учня, визначає систему додаткових послуг інших спеціалістів, засоби і шляхи щодо необхідної адаптації навчального середовища, модифікації навчальних матеріалів, індивідуальну навчальну програму та за потреби індивідуальний навчальний план.

Діагностична робота має бути спрямована на вивчення:

– співвідношення рівня розумового розвитку дитини і вікової норми;

– рівня розвитку когнітивної сфери;

– особливостей емоційно-вольової сфери;

– індивідуально-типологічних особливостей;

– рівня сформованості мотивації до навчання;

– рівня розвитку комунікативних здібностей;

– розумової працездатності та темпу розумової діяльності.

– систематична психологічна допомога дітям з вадами розвитку у вигляді консультування, психокорекції, психологічної підтримки;

– систематична психологічна допомога батькам дітей з обмеженими фізичними можливостями;

– організація життєдіяльності дітей з особливими освітніми потребами в соціумі з урахуванням їхніх психічних та фізичних можливостей.

У процесі психологічного супроводу навчання дітей з обмеженими фізичними можливостями виділяють кілька основних етапів.

Підготовчий етап, який передбачає такі завдання:

– встановлення контакту з усіма учасниками супроводу дитини;

– визначення обсягу роботи та послідовності процесу психологічного супроводу;

– підготовка документації;

– складання графіка роботи.

Орієнтовний етап включає в себе такі завдання:

– встановлення контакту з батьками та родичами дитини;

– встановлення контакту з класом, в якому навчається дитина, з класним керівником;

– ознайомлення фахівців з результатами психологічного обстеження;

– обговорення з педагогами та іншими фахівцями особливостей психічного розвитку дитини.

На етапі планування відбувається:

– створення індивідуальної

Під час вивчення психічного розвитку дитини психолог виявляє фактори, які зумовлюють труднощі пізнавальної діяльності, спілкування та соціальної адаптації, а також ті резерви, які можна використовувати у корекційно-розвитковій роботі.

Визначення рівня і особливостей пізнавальної діяльності повинно передувати будь-яким іншим психологічним дослідженням, щоб з'ясувати труднощі та обмеження, які можуть виникати при виконанні діагностичних завдань і призводити до неправильного тлумачення отриманих результатів.

Під час вивчення індивідуальних особливостей дитини важливо враховувати особливості її розвитку та фізичні обмеження.

Завдання психолога - надати до програми узагальнену інформацію за результатами

програми супроводу дитини з особливими потребами;

– затвердження цієї програми з усіма фахівцями, які працюють з дитиною.

Етап реалізації індивідуальної програми містить такі завдання:

– надання необхідної допомоги батькам дитини та педагогам у створенні умов, необхідних дитині з особливими потребами для її повноцінного здорового способу життя та успішного оволодіння навчальними програмами з урахуванням її психічних і фізичних можливостей;

– надання необхідної психологічної допомоги батькам дитини, її родичам, друзям з метою гармонізації міжособистісних взаємин з нею, оптимізації виховного процесу;

– просвітницька і консультативна робота з педагогами, педагогами-дефектологами, логопедами та іншими фахівцями, які працюють з дитиною.

Заключний етап передбачає колективне обговорення зі спеціалістами ефективності виконаної роботи з рекомендаціями щодо подальшої діяльності дитини з особливими потребами.

Слід зазначити, що складання програми психологічного супроводу можливе тільки після ретельного психолого-медико-педагогічного обстеження кожної дитини.

Підґрунтям організації навчально-виховної роботи в інклюзивній школі, важливою складовою супроводу є корекційно-розвивальна робота, оскільки без цілеспрямованого подолання чи послаблення недоліків знижується

проведеного вивчення та рекомендації стосовно

врахування індивідуальних особливостей дитини у навчально-виховному процесі та взаємодії зі шкільним оточенням.

Практичний психолог в інклюзивному освітньому середовищі формує психологічну готовність учасників навчально-виховного процесу (учнів, батьків, вчителів, представників адміністрації) до взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами через проведення тренінгових занять, лекторіїв, семінарів, консиліумів, виступів тощо, зміст яких спрямований на подолання упередженого ставлення до дітей з особливими потребами, руйнування міфів і стереотипів, стигматизації та дискримінації.

ефективність навчання й виховання дітей; ускладнюється процес оволодіння необхідними для них знаннями, вміннями, навичками, становлення поведінки, соціалізації особистості.

Система комплексної корекційно-розвивальної допомоги дітям з особливими потребами в умовах інклюзії передбачає [6]:

1. Медичну допомогу (лікування основного захворювання, підтримуюча терапія, лікувальна фізкультура, масаж та ін.).

2. Педагогічну допомогу (навчання, виховання та розвиток). Педагогом добираються відповідні до потреб учня технології подачі матеріалу або його відтворення; проводиться додаткова індивідуальна робота; створюються умови для соціальної адаптації учня.

3. Психологічну допомогу (психологічна корекція, оптимізація сімейного клімату). Психолог навчального закладу проводить сімейне консультування; організовує спільні заходи у класі; проводить роботу щодо попередження та подолання конфліктів, а також здійснює індивідуальну психокорекційну роботу з учнями.

Соціальну допомогу (надання можливості соціалізуватися, допомога непрацездатним та ін.). Соціальний педагог сприяє адаптації учня; проводить заняття з учнівським, батьківським колективом; працює над усвідомленням вибору професії; дбає про сімейний мікроклімат.

Алгоритм діяльності практичного психолога і соціального педагога, в

умовах інклюзивної освіти, як зазначено в листі Міністерства освіти і науки «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання», включає такі види робіт [9]:

1. Ознайомлення з особою справою дитини, історією та особливостями протікання захворювання, співбесіду з представником психолого-медико-педагогічної консультації;

2. Бесіду з дитиною та її батьками, метою визначення рівня можливостей дитини (самообслуговування, спілкування, пізнавальних можливостей, самоконтролю поведінки, емоційно-вольової сфери тощо);

3. Оцінку освітнього середовища, визначення щодо його відповідності до потреб і можливостей дитини. Психолог надає пропозицію щодо здійснення організаційних, функціональних, методичних змін.

4. Вивчення індивідуальних особливостей та психічного розвитку дитини.

5. Проведення психолого-педагогічного консилиуму з метою розробки індивідуальної програми розвитку.

6. Проведення зустрічі з батьками і учнями класу (школи), педагогами з метою формування їх психологічної готовності до взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами.

7. Проведення психокорекційної роботи з метою розвитку потенційних можливостей дитини та відповідного формування особистості.

8. Відстеження соціально-

Практичний психолог в інклюзивному середовищі формує психологічну готовність учасників навчально-виховного процесу (учнів, батьків, вчителів, представників адміністрації) до взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами.

Така психологічна готовність формується через проведення тренінгових занять, лекторіїв, семінарів, консилиумів, виступів тощо, зміст яких спрямований на подолання упередженого ставлення до дітей з особливими потребами, руйнування міфів і стереотипів, стигматизації та дискримінації.

психологічного клімату в колективі та статусу дитини в групі.

9. Сприяння соціальній інтеграції дитини: залучення в позакласну і позашкільну діяльність.

10. Моніторинг рівня адаптованості й інтегрованості учня, адаптація відповідних індивідуальних програм, планів.

Завдання для самоконтролю

7. Поясніть значення термінів: інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, психологічний супровід.

8. Назвіть основні нормативні документи МОН України з питань організації психологічного і соціального супроводу інклюзивного навчання. Розкрийте їх зміст.

9. Визначте завдання працівників психологічної служби системи освіти щодо організації інклюзивного навчання.

10. Охарактеризуйте психологічні особливості школярів з обмеженими фізичними можливостями.

11. Схарактеризуйте діяльність психологічної служби в умовах інклюзивного навчання

Рекомендовані інформаційні джерела для самостійної роботи

1. Довідник нормативно-правових документів психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти України [Електронний ресурс] / Упоряд.: Ю. А. Луценко, А. Г. Обухівська, І. В. Луценко, Н. В. Сосновенко. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – 475 с. – Режим доступу : http://www.psyua.com.ua/images/products/prod_img/425.pdf

2. Інвалідність і суспільство: навчальний посібник / за заг ред. Л. Байди, О. Красюкової – Енс. – ВГСГЮ «Національна Асамблея інвалідів України» – 2012. – 188 с.

3. Інклюзивна освіта : теорія і практика : навч.-метод, посібн. / [Кол. авторів; за заг. ред. С. П. Миронової] — Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2012. – 192 с.

4. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. – К. : «Самміт-Книга», 2009. – 272 с. : іл. – (Серія «Інклюзивна освіта»).

5. Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. – К. : Перун, 1996. – 162 с.

6. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / за заг. ред.. Колупаєвої А.А. – К. : «А. С. К.», 2012. – 308 с.

7. Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання : лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 026.01.2013 року № 1/9-1 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-viznachennja-zavdan-pracivnikiv-psihologichnoyi-sluzhbi--doc131476.html>

8. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : наказ МОН України № 912 від 01.10. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/

9. Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання : лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 26.07.2012 року № 1/9-529 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-organizaciju-psihologichnogo-i-socialnogo-suprovodu-v-um-doc106554.html>

10. Соціально-психологічна робота з дітьми та молоддю з особливими потребами. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 108 с.

11. Туріщева Л.В. Діти з особливостями розвитку у звичайній школі / Автор-укладач Л.В. Туріщева. – Харків : Вид. група «Основа», 2011 – 111 с. – (Серія «Психологічна служба школи»).

2.4. Профілактика насильства в освітньому середовищі

Багдасарова Л.В.

Мета: з'ясувати суть поняття насильства. Ознайомити педагогічних працівників з видами насильства. Надати інформацію про поняття булінг та кібербулінг.

План

1. Що таке насильство. Види насильства.
2. Соціальні наслідки жорстокого поводження з дітьми.
3. Булінг та кібербулінг.
4. Профілактика насильницьких дій у родинах та класних колективах.

Ключові слова та поняття: насильство, види насильства, причини, булінг та кібербулінг.

Основний зміст

1. Що таке насильство. Види насильства

Насильство – це будь-які навмисні дії фізичного, сексуального чи економічного спрямування одної людини по відношенню до іншої, які порушують її конституційні права й свободи і наносять моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю.

Фізичне насильство – нанесення дитині батьками чи особами, що їх замінюють, вихователями чи іншими особами фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що завдають збиток здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Ці дії можуть здійснюватися у формі побиття, катування, штовхань, у вигляді ударів, ляпасів, припікання гарячими предметами, рідинами, запаленими цигарками, у вигляді укусів і з

Ключові фрази та висновки

Насильство – це будь-які навмисні дії фізичного, сексуального чи економічного спрямування одної людини по відношенню до іншої, які порушують її конституційні права й свободи і наносять їй моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю

використанням усіляких предметів як знаряддя бузувірства.

Фізичне насильство включає також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних засобів чи медичних препаратів, що викликають одурманення (наприклад, снодійних, не прописаних лікарем), а також спроби удушення чи втоплення дитини. У деяких родинах як дисциплінарний захід використовують різні види фізичного покарання – від потиличників і ляпасів до биття ременем. Необхідно усвідомлювати, що фізичне насильство – це фізичний напад (катування), воно майже завжди супроводжується словесними образами і психічною травмою.

Сексуальне насильство чи спокуса – використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослою людиною чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди.

Сексуальне насильство включає статеві зносини (коїтус), оральний і анальний секс, взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти із статевими органами. До сексуального розбещення належать також залучення дитини до проституції, порнобізнесу, оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли вона цього не підозрює: під час роздягання, відправлення природних потреб.

Психічне (емоційне) насильство – постійна чи періодична словесна образа дитини, погрози з боку батьків, опікунів, учителів, вихователів, приниження її людського достоїнства, обвинувачення її в тому, у чому вона не винна, демонстрація нелюбові, ворожості до дитини. До цього виду насильства належать також постійна

неправда, обман дитини (у результаті чого вона втрачає довіру до дорослого), а також ситуації, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям.

Зневага інтересами і потребами дитини (нехтування) – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, що їх замінюють, у силу об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруєнь та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків.

Зазвичай дитина-жертва страждає одночасно від декількох видів насильства. Так, інцест (сексуальне насильство) неминуче супроводжується руйнуванням сімейних стосунків та довіри в сім'ї, маніпулятивними стосунками, а часто й залякуванням з боку кривдника, що кваліфікується як психологічне насильство. Складовою частиною практично всіх видів насильства є фізичне (побиття) та емоційне (загрози вбити або покалічити).

Одним з проявів жорстокого поводження з дітьми є також відсутність у жінки любові до дитини, коли та ще перебуває в материнській утробі, тобто від небажаної вагітності. Дитину, яка ще нічим себе не проявила, вже не люблять, не думають і не піклуються про неї. Будучи емоційно відкинутими ще до народження, такі діти народжуються раніше терміну в два рази частіше в порівнянні з дітьми від бажаної вагітності, вони частіше мають недостатню масу тіла, частіше хворіють у перші місяці життя, гірше розвиваються.

Економічне насильство може бути у випадках, коли до дитини застосовують економічні утиски.

Насильство над дітьми можна класифікувати також за такими ознаками:

- у залежності від стратегії кривдника: явне та приховане (непряме);
- за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапалося в минулому;
- за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками;
- за місцем та оточенням: удома – з боку родичів; у школі – з боку педагогів або дітей; на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих.

Будь-який вид жорстокого поводження з дітьми веде до найрізноманітніших наслідків, але поєднує їх одне – збитки здоров'ю дитини чи небезпеку для її життя.

Негативними наслідками для здоров'я є: втрата чи погіршення функції якого-небудь органу, розвиток захворювання, порушення фізичного чи психічного розвитку.

2. Соціальні наслідки жорстокого поводження з дітьми.

Можна виділити два наслідки, що виявляються одночасно: втрати для жертви і для суспільства.

Діти, що зазнали будь-якого виду насильства, відчують труднощі соціалізації: у них порушені зв'язки з дорослими, відсутні відповідні навички спілкування з однолітками, вони не мають достатнього рівня знань і ерудиції, щоб завоювати авторитет у школі тощо. Вирішення своїх проблем діти - жертви насильства - часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі, а це часто пов'язано з виробленням у них

пристрасті до алкоголю, наркотиків, вони починають красти і здійснювати інші протиправні дії.

Дівчатка нерідко починають займатися проституцією, у хлопчиків може порушуватися статева орієнтація. І ті, й інші згодом мають проблеми при створенні власної родини, вони не можуть дати своїм дітям достатньо тепла, оскільки не вирішені їх власні емоційні проблеми.

Як говорилося вище, будь-який вид насильства формує у дітей і підлітків такі особистісні й поведінкові особливості, які роблять їх малопривабливими і навіть небезпечними для суспільства.

Які ж суспільні втрати від насильства над дітьми? Це, насамперед, втрати людських життів у результаті вбивств дітей і підлітків, їх самогубств, це втрати в їх особі продуктивних членів суспільства внаслідок порушення їх психічного і фізичного здоров'я, низького освітнього і професійного рівня, кримінальної поведінки. Це втрати в їх особі батьків, здатних виховати здорових у фізичному і моральному плані дітей. Нарешті, це відтворення жорстокості в суспільстві, оскільки колишні жертви самі часто стають гвалтівниками.

Важливу роль у соціалізації дитини, її гармонійному розвитку відіграє родина. Проте в Україні збільшується кількість сімей, які потрапили у складні життєві обставини.

3. Булінг та кібербулінг.

Явище булінгу надзвичайно поширене в сучасній школі, але цю проблему з тих чи тих причин замовчують, не афішують випадки знущань, її не прийнято обговорювати. З одного боку, педагогічний колектив, дбаючи про власну репутацію,

Булінг – соціально-педагогічна, психологічна проблема сучасності. Це соціальне явище, властиве переважно організованим колективам, отож 3

ігнорує її, а з іншого – батьки, які або вважають ситуацію цькування хорошою школою життя, або, хвилюючись за власних дітей, переводять їх до іншого навчального закладу. Отже, підґрунтям булінгу є статус, влада, конкуренція, лідерство. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших. Булінг охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту. В конфлікті учасники рівні, а в булінзі жертва завжди виявляється слабшою, їй важче себе захистити, проти неї може виступати група. Ще одна характерна риса боулінгу – він передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині. роїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо)). Уважають, що жертвами булінгу стають діти чутливі, замкнуті, сором'язливі, тривожні, невпевнені в собі, нещасні, з низькою самоповагою, схильні до депресії, діти, які не мають жодного близького друга й успішніше спілкуються з дорослими, ніж з однолітками (Дан Ольвеус). Однак провокувати знущання над собою можуть і сильні, обдаровані особистості. Перебуваючи у звичайній школі, обдарований учень запускає визначені механізми розвитку булінгу, викликає заздрість і роздратування однолітків високим рівнем знань, допитливістю, акумуляцією уваги вчителя. Унаслідок цього відбувається ізоляція обдарованого учня від класу. Погане ставлення до нього поступово стає причиною відповідної поведінки: неприйнята в класі дитина починає

огляду на зазначене, виділяють основні місця булінгу: булінг у школі; булінг на робочому місці (мобінг); булінг в армії («дідовщина»); кібербулінг (насилля в інформаційному просторі) тощо. Уперше термін булінг (з англ. 'bully' – хуліган, забіяка, грубіян, насильник; 'bullying' – цькування, залякування, третирування) з'явився на початку 70-х рр. XX ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми в школі.

порушувати правила, діє імпульсивно й необдуманно .

Шкільний булінг можна розділити на дві основні форми:

1. Фізичний шкільний булінг – умисні удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень тощо; сексуальний булінг, хеппісліпінг.

2. Психологічний шкільний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми належать вербальний булінг (знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т. д.); образливі жести або дії; залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати щонебудь); ізоляція (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас); активне неприйняття (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом відбувайлом»); пасивне неприйняття (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»); ігнорування (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться); вимагання (грошей, їжі, інших речей); пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви); кібербулінг (приниження за

допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо)).

Кібербулінг – це переслідування інших осіб з використанням сучасних електронних технологій: ІНТЕРНЕТу (електронної пошти, форумів, чатів, ICQ) та інших засобів електронної техніки – мобільних телефонів, пейджера.

Це явище набирає в Україні все більших обертів, і вже настав час, говорити про нього, як про одну з найрозповсюдженіших форм насильства – **кібертероризм**.

Кібертероризм є потужним засобом психічного насильства, і стає частою причиною душевних страждань та психічних розладів молоді. З цим явищем потрібно боротись!

4. Профілактика насильницьких дій у родинях та класних колективах

Вихователі, класні керівники, керівники гуртків мають звертати увагу на ознаки, що вказують на ймовірність виникнення ризиків для життя, здоров'я та розвитку дитини. Такими ризиками є ситуації, коли батьки або особи, які їх замінюють:

- не цікавляться навчальною діяльністю дитини, вихованням в дошкільному навчальному закладі (не відвідують батьківських зборів, не контактують з педагогами закладу, не готують дитину до участі у позаурочних та позашкільних заходах);

- під час відвідування навчального закладу перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під дією наркотичних речовин. Наявні повідомлення дітей, осіб, знайомих із сім'єю, про факти надмірного вживання алкоголю, наркотичних речовин, схильності

Кібербулінг – це переслідування інших осіб з використанням сучасних електронних технологій: ІНТЕРНЕТу (електронної пошти, форумів, чатів, ICQ) та інших засобів електронної техніки – мобільних телефонів, пейджера.

до азартних ігор та відвідування ігрових клубів;

- систематично проявляють агресивну поведінку до працівників закладу освіти, батьків інших дітей;

- ігнорують рекомендації працівників закладу освіти щодо виховання дитини, що призводить або може призвести до затримки її розвитку, погіршення емоційного стану, здоров'я, соціальної ізоляції та інших несприятливих наслідків.

Педагоги, медичний персонал закладу при виявленні ознак чи факторів, що можуть вказувати на складні життєві обставини або ризики щодо їх виникнення стосовно дитини, передають керівнику або визначеному в закладі координатору з протидії насильства над дітьми інформацію про дитину з метою планування подальших дій щодо її захисту.

У навчальному закладі формується та поновлюється банк даних про дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Відповідальним за формування банку даних та передачу зазначеної інформації до районного, міського відділу, управління освіти є соціальний педагог.

Керівником навчального закладу із числа заступників директора призначається координатор з протидії насильства над дітьми, соціальний педагог, практичний психолог, який здійснює загальну координацію діяльності закладу щодо роботи з дитиною, яка має ознаки складних життєвих обставин або ризиків їх настання, а також координацію профілактичної роботи в закладі щодо запобігання насильства над дітьми. Координатор складає план роботи закладу щодо попередження насильства, захисту прав дітей. У разі отримання

Відповідальним за формування банку даних про дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та передачу зазначеної інформації до районного, міського відділу, управління освіти є соціальний педагог.

інформації про дитину, яка має ознаки складних життєвих обставин, соціальний педагог, практичний психолог, здійснює такі заходи (залежно від ситуації):

- здійснюють приймання звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини;

- терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи загрозу його вчинення;

- у межах компетенції вживають заходів щодо виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення в закладах освіти;

- організують роботу психологічної служби системи освіти з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження;

- проводять роз'яснювальну роботу з батьками та іншими учасниками навчально-виховного процесу із запобігання, протидії негативним наслідкам жорстокого поводження з дітьми.

У разі потрапляння дитини у складні життєві обставини чи при виявленні ознак, факторів, що можуть вказувати на ризики щодо їх виникнення, адміністрація закладу дотримується наступного алгоритму дій:

- вивчення ситуації стосовно дитини, яка потребує захисту, та 12 проведення заходів з попередження, усунення загрози життю і здоров'ю дитини;

- за потреби – проведення медичного огляду дитини чи направлення її до закладу охорони здоров'я,

- направлення інформації до служб, які забезпечують соціально- правовий захист дітей, районного, міського відділу,

управління освіти;

- формування з числа працівників закладу тимчасової команди індивідуальної підтримки дитини (для роботи з окремим випадком), визначення повноважень членів команди та відповідальності за проведення діагностики ситуації, оцінки потреб дитини, яка потрапила в складні життєві обставини, забезпечення реалізації заходів індивідуального плану роботи з дитиною;

- розроблення індивідуального плану роботи з дитиною, яка має ознаки потрапляння у складні життєві обставини;

- максимальне залучення відповідних спеціалістів суміжних галузей місцевого, районного та обласного рівнів для реалізації індивідуального плану роботи з дитиною та її сім'єю;

- забезпечення ефективної взаємодії працівників закладу освіти, спрямованої на раннє виявлення кожної дитини, яка має ознаки перебування у складних життєвих обставинах, та надання їй необхідної допомоги відповідно до потреб;

- створення умов для реалізації заходів, визначених індивідуальним планом.

Крім того, керівник закладу освіти, у разі необхідності, бере участь у соціальному інспектуванні, яке здійснює центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно зі службою у справах дітей та з іншими суб'єктами соціальної роботи. З метою забезпечення комплексної оцінки потреб дитини, прийняття рішення в її інтересах, здійснення соціально-педагогічного та психологічного супроводу у закладі освіти створюється тимчасова команда індивідуальної підтримки дитини.

Завдання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «насильства» та назвіть його види.
2. Розкрийте сутність понять «булінг», «кібербулінг».
3. Визначте основні ознаки насилля.
4. Що повинен знати і уміти педагог для надання допомоги дитині, постраждалій від жорстокості і насильства?

Рекомендовані інформаційні джерела для самостійної роботи

1. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічний аспект проблем насильства : навч.-метод. посіб. / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна. – К. : Либідь, 2003. – 337 с.

2. Шаргородська С. Насилля в сім'ї: види, наслідки, шляхи подолання / С. Шаргородська // Соціальний педагог. – 2007. – №2. – С. 4-16.

3. Система захисту дітей від жорстокого поведіння : навч.-метод. посіб. / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. ; [ред. : К.Левченко, І.Трубавіна] ; Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді. Міжнар. жіночий правозахисн. центр «Ла Страда Україна». – К. : Держсоцслужба, 2005. – 395 с.

4. Буллинг: детская жестокость [Электронный ресурс]. – Режим доступа:http://www.tagilib.ru/readers/ot_20_and_starshe/meropr/bulling.php

5. Лушпай Л. І. Шкільний буллінг як різновид суспільної агресії [Електронний ресурс] / Л. І. Лушпай // Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер. :Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 85. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf

2.5. Медіація як ефективна форма розв'язання шкільних конфліктів

Максимова Н.А.

Мета: розширити знання педагогів про впровадження відновних практик у загальноосвітніх навчальних закладах; надати учасникам інформацію про медіацію як один з підходів до розв'язання конфліктів; проаналізувати сутність та особливості функціонування Шкільних Служб Порозуміння (ШСП) – як інноваційного явища та моделі впровадження відновних практик у діяльність Психологічної служби загальноосвітнього навчального закладу для вирішення конфліктів і профілактики насильства та підліткових правопорушень.

План

1. Актуальність пошуку ефективних технологій профілактики агресивних способів розв'язання конфліктів у шкільному середовищі.
2. Сутність відновного підходу та відновних практик.
3. Модель Шкільної Служби Порозуміння як підхід до створення безпечного освітнього середовища.
4. Створення ШСП або ШСРК у навчальному закладі.

Ключові слова: відновні практики, конфлікти, шкільна медіація, шкільні служби розв'язання конфліктів /шкільні служби порозуміння, медіатор.

Основний зміст

1. Актуальність пошуку ефективних технологій профілактики агресивних способів розв'язання конфліктів у шкільному середовищі.

Загальноосвітня школа є важливим інститутом соціалізації юної особистості. Одночасно із здобуттям освіти тут відбувається трансляція культурно оформлених зразків поведінки й діяльності, а також сталих форм громадянського життя. А тому від того, які складаються у

навчальному закладі умови для кожної конкретної дитини, залежатиме успішність чи, навпаки, неуспішність її навчання й соціалізації в цілому.

Однак процес соціалізації дітей в умовах загальноосвітніх закладів далеко не завжди відбувається "безхмарно". Саме тут досить часто діти зазнають насилля або просто стають його свідками. Як показали дослідження, серед його форм переважають такі, як побиття, образи приниження, запотиличники, використання образливих прізвиськ, псування майна іншої особи, позбавлення їжі та грошей, бойкот тощо. Усі виявлені проблеми мають систематичний характер, майже не залежать від територіального чинника й свідчать, що школа, попри усі інші свої функції, виступає також місцем, де діти зустрічаються з насильством, стають жертвами конфліктних стосунків. У таких випадках середовище закладу вже не може бути безпечним і сприятливим для соціалізації та самоствердження особистості.

Така ситуація зумовлює актуальність досліджень проблеми конфліктності та насильства в шкільному середовищі й спонукає до з'ясування її причин, а також пошуку ефективних технологій профілактики агресивних способів розв'язання конфліктів у шкільному середовищі, створення безпечних умов для фізичного, психічного та соціального розвитку учнівської молоді.

Створення сприятливого і безпечного середовища в навчальному закладі – одне із завдань Психологічної служби навчального закладу. У наказі Міністерства освіти і науки України № 59 від 01.02.2010 року "Про вжиття заходів щодо запобігання

насилъству над дітьми" рекомендується вивчити та поширити досвід впровадження в навчально-виховний процес "Шкільної медіації", як одного із способів розв'язання конфліктних ситуацій". Шкільна медіація відображається в діяльності Шкільної служби порозуміння (ШСП), інша назва – Шкільна служба розв'язання конфліктів (ШСРК).

2. Сутність відновного підходу та відновних практик.

У зарубіжних країнах, а тепер і в Україні, з метою профілактики девіантної поведінки, а також зняття конфліктності у спілкуванні учнів набуває поширення застосування відновних практик. Теоретико-методологічним підґрунтям відновних практик виступає відновний підхід. Сутність відновного підходу та відновних практик розглядається у працях зарубіжних дослідників – Роберта А. Бэрока Буша, Джозефа П. Фолджер, Зер Г., Маерса Д. та ін., а також вітчизняних – А. Гірник, В. Головатого, Л. Думи, В. Землянської, Н. Кабаченко, Н. Пилипів, О. Савчук, М. Синюшко, О. Семчишин, С. Філь, Л. Шидловської та інших.

Відновний підхід – це поєднання цінностей, на яких базується практика, принципів, які описують спосіб реалізації цінностей на практиці, та методів, що для цього використовуються. Відповідно будь-які практики, що сприяють відновленню або побудові стосунків у громаді, є відновними.

Варто відзначити, що **відновні практики** походять від відновного правосуддя – нового погляду на відновлення справедливості у кримінальних ситуаціях шляхом усунення завданої шкоди та відновлення порушених стосунків, а не через покарання правопорушника (хоча це і

Вирішення

конфліктів – процес вирішення спору або конфлікту людьми для відповідного задоволення їхніх інтересів, результати якого є для них прийнятними.

не відкидається зовсім, як одна з форм реагування на злочин). Відновне правосуддя трансформує боротьбу між людьми в спільну діяльність задля злагодження їхнього конфлікту несуперницьким способом, зміцнює традиції миротворчості й співпереживання, сприяє закріпленню в суспільстві гуманних цінностей.

Головною ідеєю, що об'єднує усі відновні практики, є теза про те, що будь-який процес прийняття рішень гарантує найкращий результат тоді, коли усі, хто має відношення до нього, залучені до процесу, на відміну від ситуацій, коли рішення приймається для когось, або стосовно когось.

Моделлю відновних практик у навчальних закладах є шкільна медіація.

Медіація ("mediation") означає "посередництво" і являє собою добровільний та конфіденційний процес, у якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає конфлікуючим сторонам знайти взаємоприйнятний варіант розв'язання ситуації, що склалася. Особливою рисою медіації є те, що сторони спільно беруть на себе відповідальність за прийняття рішення та його виконання. Саме досягнення добровільної домовленості щодо предмету суперечки вважається найбільш значущим ефектом медіації.

На сьогодні медіація поширена в таких країнах, як Нова Зеландія, Канада, Австралія, Великобританія, Франція, Іспанія, Італія, Бельгія. Привертає увагу досвід упровадження медіаторства в «дружелюбних школах» Нідерландів. У таких школах медіатором можна стати після 6 років, для цього треба пройти 3-денний тренінг і скласти іспит. З 4 класу (8 років) у

дружелюбній школі дітей учать як вести переговори, досягати консенсусу, приймати вирашні рішення. В США, багатьох країнах Європи та в інших регіонах принципи медіації закріплені у законодавчих актах, медіація використовується як один з основних способів вирішення конфліктних ситуацій у бізнес-середовищі, а медіатор – вважається однією з найпрестижніших професій. Незважаючи на широке розповсюдження медіації в іноземних країнах, в Україні медіація ще й досі залишається невідомим поняттям для багатьох людей, процедурою, яка викликає.

Медіація – це добровільний і конфіденційний процес, у якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає сторонам знайти взаємоприйнятний варіант вирішення ситуації, що склалася. Особливою рисою медіації є те, що сторони спільно беруть на себе відповідальність за прийняття рішення та його виконання.

Медіація однолітків – процес розв’язання конфліктів між школярами за участі нейтрального посередника, функції якого виконують спеціально підготовлені медіатори ШСП.

Медіатор-одноліток – учень середньої школи, який пройшов відповідну підготовку з медіації, має необхідну кваліфікацію і може полегшити процес врегулювання спорів між учнями, застосовуючи медіацію. подив навіть у колах фахівців.

Інновацією є те, що посередницька та регулювальна функції стають професійними, емоційні та комунікативні прояви в конфлікті враховуються, але опрацьовуються не явно, а лише настільки, щоб не заважати досягненню погодження, вони модулюються у напрямку

«Коло прийняття рішень» – відновна практика, особливістю якої є залучення до вирішення проблеми всіх зацікавлених осіб, забезпечення їх

«перетворення конфліктної енергії на творчу». Це є однією із особливостей медіації, яка відрізняє її від психотерапії. Тобто на сьогодні медіатор – це перш за все особа, яка володіє компетентностями, набутими у процесі навчання.

Медіація на відміну від психологічного консультування, психотерапії не вирішує проблеми відносин між партнерами. Мова йде не про зміну ставлення, а про вирішення конкретної ситуації, яке забезпечується конкретними внесками конфліктуючих сторін із метою усунення протистояння. У фокусі стоїть виявлення можливостей та готовності поступитися власними бажаннями і отримати «бонуси» від поступок іншої сторони, а не подолання душевних розладів та відновлення міжособистісних стосунків, хоча такий ефект частково досягається опосередковано. Теми, що опрацьовуються у медіації, є предметами суперечки (образа, відшкодування завданої шкоди, фізичне насилля тощо).

Іншою формою відновних практик у навчальних закладах є Коло цінностей та прийняття рішень. Поняття "кола" визначають як "зібрання людей, рівних у спілкуванні щодо складних питань, проблем, в атмосфері взаємоповаги і турботи згідно з певними правилами". Цей вид групової діяльності володіє досить потужним впливом на учасників. Залежно від мети, з якою проводиться Коло, процедура може називатися: "Коло прийняття рішень", "Коло примирення", "Коло підтримки", "Коло формування цінностей" тощо.

Серед особливостей Кіл можна виділити, по-перше, те, що метою кожного Коло є

активної участі в обговоренні ситуації та прийнятті рішень. Особливістю кола є те, що кожен учасник має змогу висловити свою точку зору, бути почутим іншими членами кола.

"зцілення" учасників, спрямованість на відновлення їхньої взаємодії в громаді, при чому, кожен аспект такої процедури спрямований саме на досягнення основної мети. По-друге, що кожен учасник може висловити власну точку зору та бути почутим іншими членами кола. По-третє, прийняття рішень відбувається шляхом консенсусу. Цей принцип допомагає учасникам дотримуватися прийнятих рішень.

Спеціальні методики (медіація та коло прийняття рішень) є не просто технологіями, що ефективно працюють, а ще й практиками, які ґрунтуються на особистісних цінностях людей.

3. Модель Шкільної Служби Порозуміння як підхід до створення безпечного освітнього середовища.

Український Центр Порозуміння (УЦП) – це українська недержавна організація, що змінює підходи до розв'язання конфліктів у світі від суперництва до співпраці. УЦП розпочав свою роботу в 1994 р. як представництво міжнародної організації Search for Common Ground («Пошук порозуміння») в Україні. У березні 2002 р. управління юстиції м.Києва було зареєстровано благодійну організацію «Український Центр Порозуміння».

Модель Шкільної Служби Порозуміння (ШСП) сформувалася як підхід до створення безпечного середовища в навчальних закладах України протягом 2006-2010 років. За часи розбудови моделі, розуміння її ефективності поширилося і набуло особливого значення не тільки як інструменту розв'язання конфліктів в шкільному середовищі та допомоги адміністрації шкіл у попередженні негативних явищ, жорстокості та проявів

насилля серед учнів, але і як дієвого підходу до встановлення атмосфери поваги і співробітництва в спільноті учнів, вчителів, батьків і усіх, кого об'єднує навколо себе громада навчального закладу. Найбільш відомою процедурою, яка використовується в ШСП для досягнення цієї мети є медіація однолітків. Хоча це не єдиний вид діяльності ШСП, але він є одним з основних способів реагування на конфліктні ситуації в шкільному середовищі.

Медіація однолітків розповсюджувалася навчальними закладами України за допомогою тренінгів, на яких готувалися учні-медіатори, координатори з числа практичних психологів та соціальних педагогів, а згодом – і тренери, які поширювали власний досвід для інших. Перші прецеденти створення служб медіації в школах були в Одесі в 2001 році.

Згодом практика шкільної медіації почала розвиватися в Києві та Київській області (м. Біла Церква), м. Жмеринка, м. Вінниця та Вінницької області, м. Пирятин та Полтавській обл., м. Івано-Франківську та в багатьох інших містах України. На сьогодні кількість Шкільних Служб Порозуміння в Україні становить більше 100 і кількість навчених медіаторів однолітків перевищує 1000 дітей. Статистика вирішених конфліктів сягає вже за десятки тисяч справ не говорячи про не вимірювані ситуації, які були попереджені завдяки роботі ШСП за останні роки їхнього існування.

Програми медіації однолітків дають різним школярам унікальну можливість набуті та розвинути навички спілкування, будувати людські відносини та уміння вирішувати проблеми у реальному оточенні.

Шкільна Служба Порозуміння (ШСП) –
1) служба, що має на меті впровадження

Модель Шкільної Служби Порозуміння передбачає надання певних повноважень молоді, вмілий нагляд дорослих, обізнаність з іншими культурами, участь представників різних груп, відповідність програми конкретним потребам цільової групи населення, справедливе вирішення конфліктів за участю медіаторів та результати, які можна виміряти та оцінити.

У 2009 році Український Центр Порозуміння у співпраці з Українським науково-методичним центром практичної психології та соціальної роботи Міністерства освіти та науки України за підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні розробив програму навчання та сертифікації координаторів Шкільних Служб Порозуміння з метою забезпечення якості функціонування ШСП та збереження ціннісних і методологічних засад цієї практики.

Рекомендовані стандарти функціонування ШСП також було розроблено у відповідь на швидко зростаючу кількість Шкільних Служб Порозуміння та потребу в практичних рекомендаціях з метою забезпечення сталого та якісного розвитку таких програм.

4. Створення ШСП або ШСРК у навчальному закладі.

Оволодіти практичними навичками медіатора можна через участь у тренінгових заняттях "Базові навички медіатора шкільної служби розв'язання конфліктів", які періодично організовує БО "Український Центр Порозуміння". Тренери цієї організації ознайомлюють учасників тренінгів із інноваційною технологією

відновного підходу в школі шляхом інформування і навчання учнів та застосування відновних практик за принципом "рівний – рівному";

2) команда підготовлених учнів-медіаторів, які допомагають своїм ровесникам розв'язувати конфлікти мирним шляхом (використовуючи у роботі відновні практики – медіацію однолітків, коло) та працюють над формуванням безпечної атмосфери у навчальному закладі. ШСП координує координатор - психолог або соціальний педагог, який пройшов підготовку і володіє знаннями та навичками з організації та керування ШСП.

розв'язання шкільних конфліктів, вчать використовувати нові комунікативні техніки тощо. Популяризувати та поширювати досвід роботи ШСРК (ШСП) допомагають їй громадські організації в регіонах. Діяльність ШСП координує зазвичай психолог або соціальний педагог, який пройшов відповідну підготовку й володіє знаннями та навичками з організації та керування ШСП. До складу Шкільної служби порозуміння також входить команда підготовлених старшокласників-посередників (медіаторів), які допомагають своїм ровесникам розв'язувати конфлікти мирним/співробітницьким шляхом та працюють над формуванням безпечної атмосфери в навчальному закладі.

Створення даної служби передбачає спеціальну підготовку команди – координатора та учнів-медіаторів. Таке навчання сприяє розвитку в учнів базових навичок спілкування та розв'язання конфліктів, дружніх стосунків, посиленню зв'язків між учнями, а також між учнями й педколективом.

Зацікавившись створенням ШСРК у своїй школі ініціативна група повинна:

1. Встановити контакт зі шкільною адміністрацією та запевнити її у доцільності використання медіації однолітків для вирішення конфліктів (для цього орієнтовно потрібен один тиждень).

2. Розповсюдити оціночні анкети серед вчителів навчального закладу (орієнтовний час – 1-2 тижні).

3. Організувати презентації про медіацію для учнів (доцільно зробити протягом 2-3 тижня від початку роботи).

4. Відібрати потенційних медіаторів серед учнів за допомогою анкетування в день

проведення презентації.

5. Провести інтерв'ю з учнями та відібрати з їх числа учасників тренінгу з підготовки медіаторів ШСРК (орієнтовно протягом 3-4 тижня від початку роботи).

6. Затвердити дату проведення тренінгу з адміністрацією та педагогічним колективом (приблизно на 3-му тижні).

7. Вирішити матеріально-технічні питання тренінгу – місце, час, транспорт, їжа тощо (3-4 тиждень від початку роботи). Проінформувати учасників, а також їх батьків та вчителів про успішний відбір (4 тиждень роботи).

8. Провести тренінг: «Базові навички медіатора шкільної служби розв'язання конфліктів» (орієнтовно 5 тиждень).

9. Видати учням-медіаторам сертифікати, що засвідчують успішне проходження тренінгу (5 тиждень роботи).

10. Розпочинаючи роботу, необхідно домовитися з адміністрацією школи щодо графіку проведення інформаційних презентацій.

11. На підготовчому етапі дуже важливо встановити дружні стосунки з дітьми, але в той же час організувати дисципліну в команді медіаторів.

Завдання для самоконтролю

1. В чому полягає сутність відновного підходу у розв'язанні конфліктів?
2. Що таке медіація?
3. Яка роль медіатора у розв'язанні конфліктної ситуації.
4. Яка основна мета створення ШСП у закладі освіти?
5. За яким алгоритмом має діяти ініціативна група у закладі освіти для створення ШСП.

Рекомендовані інформаційні джерела для самостійної роботи

1. Соціальна робота і програми відновного правосуддя: теорія та практика. Навчальний посібник / Гірник А.М., Горова А.О., Дума Л.П., Землянська В.В., Кабаченко Н.В., Коваль Р.Г., Пилипів Н.Я., Савчук О.М., Філь С.С. – К. : Видавець Захаренко В.О., 2009. – 216 с.

2. Стратегії забезпечення життєздатності відновних практик : механізм співпраці правової системи та громади заради суспільної безпеки. Посібник / Головатий В., Горлова А., Коваль Р., Синюшко М., Семчишин О., Шидловська Л. – К.: Видавець Захаренко В.О., 2009. – 224 с.

3. Что может медиация. Трансформативный поход к конфликту / Роберт А. Бэрк Буш, Джозеф П. Фолджер. – Пер. с англ. – К. : Издатель Захаренко В.А., 2007. – 264 с.

4. Чупрін О. Медіація як метод примирення. Особливості проведення / О. Чупрін // Соціальний педагог. – 2008. – № 6 (18). – С. 36- 43.

5. Шестакова Л. Шкільні служби розв'язання конфліктів допомагають долати насильство. – Режим доступу: <http://www.vsirivni.com.ua/news/shk-ln-sluzhbi-rozvyazannya-konfl-kt-v-dopomogayut-dolati-nasilstvo>.

6. Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід уповноваження. Посібник / Коваль Р., Горлова А., Нікітчук А., Микитюк О., Ліхоліт Ю. – К. : Видавець Захаренко В.О., 2009. – 168 с.

2.6. Профілактика суїцидальної поведінки

Макимова Н. А.

Мета: сприяння оновленню, поглибленню та розширенню знань слухачів щодо теоретичних основ суїциду та профілактики суїцидальної поведінки дітей та підлітків.

План

1. Феномен суїциду в історичному контексті.
2. Характеристика суїцидальної поведінки населення України.
3. Суїцид: загальні риси, причини, мотиви.
4. Психолого-педагогічна система профілактики і корекції суїцидальної поведінки учнівської молоді.

Ключові слова: суїцид, суїцидальна поведінка, суїцидальна спроба, пресуїцид, постесуїцид, суїцидальні думки, суїцидальні задуми, суїцидальні наміри, діагностика суїциду, профілактика суїцидальної поведінки.

Основний зміст

1. Феномен суїциду в історичному контексті.

Майже перед кожною людиною хоч раз у житті постає гамлетівська проблема: «Бути чи не бути?» Пошук сенсу життя пронизує всю історію людства.

Своєрідність цієї проблеми така, що, стосуючись найдавніших філософських, етичних, соціальних проблем, вона збереже своє значення і в майбутньому. Змінюється лише ставлення до суїциду залежно від специфіки історичного фону. Вражає розмаїття поглядів на самогубство в історії людства, яке можна порівняти хіба що з багатовекторністю підходів до проблем виховання.

Винятково людський акт, суїциду

зустрічається у всіх культурах. Люди, що здійснюють суїцид, зазвичай страждають від сильного душевного болю, перебувають у стані стресу, і відчують неможливість впоратися зі своїми проблемами. Вони часто страждають депресією, дивляться у майбутнє без надії.

Самогубство (суїцид) – тема, що була актуальною у всі часи, але ставлення до неї протягом епох було різне і багато в чому залежало від релігій та морально-етичних норм і традицій. Найдавніші самогубства – ритуальні: до них належить характері і саті (самоспалення індійських вдів). Ритуальні самогубства, як правило, були почесними, заохочувалися суспільством, а ухилення від них вважалося великою ганьбою. З приходом християнства ставлення до самогубства стає різко негативним.

Наприкінці XIX століття суїцид пояснювали впливом лише зовнішніх (соціальних) факторів, не враховуючи внутрішніх (психологічних) чинників суїцидальної поведінки. Пріоритетну роль у цьому відіграла соціальна теорія Е. Дюркгейма. Досліджуючи феномен суїциду, він зазначав, що кількість самогубств обернено пропорційна ступеневі інтеграції релігійного, сімейного та політичного суспільства. Концепція Е. Дюркгейма значно вплинула на розвиток суїцидології, хоча зараз вже стає очевидно, що вчений переоцінив вплив соціальних факторів та не надав належної уваги індивідуальним чинникам.

Першим, хто спробував пояснити самогубство з психологічної точки зору, був засновник психоаналізу Зигмунд Фрейд (1856 – 1939 роки). Драматизм людського існування посилюється наявністю у людини схильності до руйнування, агресії, що протистоїть

Еміль Дюркгейм – соціолог, який обґрунтував теоретичні, методичні й методологічні принципи структурно-функціоналістської теорії, вніс особливий вклад в інституалізацію соціології як науки, її перетворення у навчальну дисципліну.

Зигмунд Фрейд – австрійський невролог, засновник психоаналітичної школи, терапевтичного

"інстинкту життя". Згідно з його теорією, виникає амбівалентний конфлікт – зіткнення протилежних бажань. Таким чином, внутрішній світ людини стає ареною боротьби двох антагоністів – Танатоса та Ероса. Вбивство – це агресія, спрямована на інших, а самогубство – теж агресія, але спрямована на сам суб'єкт.

Ідеї З. Фрейда отримали розвиток у працях його послідовників. Основна теза індивідуальної психології Альфреда Адлера (1870 – 1937 роки): "Бути людиною – означає відчувати свою неповноцінність". Це відчуття виникає у ранньому дитинстві і базується на фізичній та психічній безпорадності, що згодом посилюється різними дефектами. Відчуття неповноцінності та прагнення до переваги є своєрідними носіями енергії, необхідної для розвитку особистості. Суїцид стає своєрідною атакою проти суспільства, якщо не вдається побороти почуття неповноцінності. Людина намагається привернути до себе увагу, відчуті співчуття, покарати тих, хто винен у її низькій самооцінці.

Засновник аналітичної психології Карл Густав Юнг (1875 – 1961 роки), ретельно дослідивши психологічне підґрунтя та символічне зображення смерті в різних культурах, в основу теорії суїциду поклав не так бажання позбутися нестерпних обставин життя, як метафоричне прагнення повернутися в лоно матері. К. Г. Юнг дійшов висновку, що всі інстинкти (а отже й інстинкт смерті) мають не біологічну, а символічну основу. Щодо цього потрібно згадати такий архетип, як розп'яття: після смерті людину чекає винагорода – життя.

2. Характеристика суїцидальної поведінки населення України.

В Україні до недавнього часу проблема попередження самогубств обговорювалася в основному з теоретичних позицій. Проте у

напрямку психології, автор теорії, згідно якої невротичні розлади людини викликаються складною взаємодією несвідомих та свідомих процесів.

Альфрéd Адлер – австрійський психіатр і психолог, послідовник Зигмунда Фрейда, засновник індивідуальної психології.

Карл Густав Юнг – швейцарський психоаналітик, психолог, філософ культури, родоначальник аналітичної психології.

Всесвітня організація охорони здоров'я – спеціалізована

зв'язку з приєднанням України до Європейського плану дій з питань охорони психічного здоров'я, який був прийнятий на Європейській конференції ВООЗ в Хельсінкі в 2005 р., діяльність в цій сфері активізувалася.

Україна увійшла до групи країн із високим рівнем суїцидальної активності. Особливо викликають турботу у науковців та фахівців-практиків випадки суїцидальної поведінки серед молоді. Кризові процеси в економіці та суспільному житті спричинили нову соціальну ситуацію розвитку особистості. Молоді люди, з властивими їм емоційною нестійкістю, імпульсивністю, високою навіюваністю, опинились в складних умовах самовизначення, в ситуації незадоволення значущих соціальних потреб, що породило зростання соціально дезадаптованої поведінки. Статистичні дані свідчать про актуальність проблеми профілактики самогубств серед молоді. Згідно з результатами соціально-психологічних досліджень 27,7 % молодих людей іноді втрачають бажання жити; 17,8 % – вважають, що нікому до них немає справ; 25,5 % – не завжди можуть розраховувати на допомогу близької людини; 51,9 % – мають агресивні прояви, тобто не стримуються в ситуації конфлікту.

Юнаки та дівчата, які перебувають у кризовому стані, потребують підтримки оточуючих, психокорекційної допомоги фахівців.

Існує упередження – міф, що відкрите обговорення суїциду приводить до появи ідей суїциду в головах молоді, якщо їх там не було, і може штовхнути їх до самогубства. Але це не так. Якраз навпаки. Кращим способом профілактики суїциду є просвітні програми для молоді та батьків (при спеціальному

установа Організації Об'єднаних Націй, яка опікується проблемами охорони здоров'я у світовому масштабі. Штаб-квартира розташована у Женеві. До складу ВООЗ на 2016 рік входить 194 країни.

опитуванні про це сказало 70 % підлітків). Але з даною проблемою має боротися не тільки суспільство в цілому, але й кожна окрема людина, особливо та, яка повинна знаходитися поруч з молоддю і намагатися допомагати їй в складній ситуації.

3. Суїцид: загальні риси, причини, мотиви.

Дуже часто люди мають неправильне уявлення про симптоми і причини самогубства. Ще десятиліття тому, коли дослідники протестували знання кількох сотень студентів щодо проблем, пов'язаних з суїцидом, середня кількість правильних відповідей склала лише лише 59 %. У даний час, коли проблема суїциду опинилася в центрі пильної уваги, ми всі набагато краще стали розуміти цю проблему і якість правильних відповідей на подібні тести серед студентів стала зростати.

Не кожна смерть, причиною якої стає сама людина, можна назвати самогубством. У людини, що заснула за кермом своєї машини і врізалася в дерево, немає наміру убити себе.

Так, Едвін Шнейдман, один із самих компетентних фахівців, що досліджують проблему суїциду, визначає самогубство як навмисну смерть – акт позбавлення себе життя, під час якого людина робить цілеспрямовану і свідому спробу припинити існування.

Самогубство – акт позбавлення себе життя, під час якого людина діє навмисно, цілеспрямовано і свідомо.

Суїцидальна поведінка – поняття більш широке ніж суїцид, воно включає в себе будь-які внутрішні та зовнішні форми психічних актів, які спрямовуються уявленнями про позбавлення себе життя.

Внутрішня суїцидальна поведінка містить у собі суїцидні думки, уявлення, переживання, а також суїцидальні тенденції, серед яких

Суїцидальна поведінка – поняття більш широке ніж суїцид, воно включає в себе будь-які внутрішні та зовнішні форми психічних актів, які

можна виділити задуми та наміри. Практично доцільно користуватися трьома ступенями цієї шкали:

– пасивні суїцидні думки характеризуються уявленнями, фантазіями на тему своєї смерті, але не на тему позбавлення себе життя як самодовільної дії («добре було б померти», «заснути й не прокинутись» тощо);

– суїцидальні задуми – це активна форма вияву суїцидальності, тобто тенденція до самогубства, глибина якої збільшується з розробкою плану її реалізації. Обдумуються спосіб, час і місце самогубства;

– суїцидальні наміри передбачають приєднання до задуму рішення та вольового компонента, який спонукає до безпосереднього переходу в зовнішню поведінку.

Період від виникнення суїцидальних думок до спроб їх реалізації традиційно називається передсуїцидальним (передсуїцид). Тривалість його може вираховуватись хвилинами (гострий передсуїцид) або місяцями (хронічний передсуїцид).

Суїцидальна спроба – це цілеспрямоване оперування засобами позбавлення себе життя, що не закінчилися смертю. Вона проходить у 2 фази. Перша – зворотна, коли об'єкт сам може припинити спробу, друга – незворотна.

Всі суїциди поділяються на три групи: дійсний, прихований та демонстративний.

Постсуїцид являє собою «результуючу» таких складових, як конфліктна ситуація, сам суїцидальний акт (з його "психічним" і соматичним компонентами), особливості його переривання і реанімації, соматичні наслідки, нова ситуація і особисте ставлення до неї.

Всіх суїцидентів об'єднує те, що вони перебувають у стані життєвої кризи. Кризовий стан призводить людину до повної або

спрямовуються уявленнями про позбавлення себе життя.

Суїцидальна спроба – це цілеспрямоване оперування засобами позбавлення себе життя, що не закінчилися смертю.

часткової втрати сенсу життя, не дає можливості адекватно сприймати складну життєву ситуацію і вирішувати власні проблеми. Перебуваючи під його впливом (народження, смерть, життєві зміни, трагедії), особистість зазнає емоційного потрясіння, яке викликає переживання самотності. Самотність є ознакою порушення взаємозв'язку зовнішнього світу із внутрішнім світом особистості.

Нерідко при аналізі суїцидів плутають поняття: *причина, умови і мотив*.

Причина суїцидальної поведінки – поняття глибоке і складне. Воно йде своїми коренями в соціально-психіатричний аналіз проблеми. Причина – це все те, що викликає і обумовлює суїцид. А.Г. Амбрумова основною причиною суїцидальних дій вважає соціально-психологічну дезадаптацію особистості. Крім головної причини, можуть бути ще й другорядні (хвороба, сімейно-побутові труднощі і т.д.).

Від причини слід відрізнити умови і мотив. Під умовами розуміють такий комплекс явищ, який, хоча і не породжує конкретні наслідки, але виступає необхідною передумовою їх становлення і розвитку. Немає причин і наслідків без певних умов. Умови суттєво впливають не тільки на дії причин, а й на характер наслідків. Одні й ті ж причини в неоднакових умовах призводять до різних наслідків. Аналізуючи причини суїцидів, доводиться скрізь зустрічатися із залежністю їх від умов.

Мотив на відміну від причини – це подія, яка стає поштовхом для дії причини. Мотив має зовнішній, випадковий характер і не служить ланкою в ланцюзі причинно-наслідкових відносин. Тому аналіз мотивів самогубств не виявляє їх причин.

Причина – це все те, що викликає і обумовлює суїцид.

Умови – такий комплекс явищ, який, хоча і не породжує конкретні наслідки, але виступає необхідною передумовою їх становлення і розвитку.

Мотив – це подія, яка стає поштовхом для дії причини.

Ще Дюркгейм виділив чотири основні мотиви суїцидів: альтруїстичний і егоїстичний, з одного боку, фаталістичний і аномічний – з іншого. Перші два типи пов'язані з порушенням соціальної інтеграції, що розуміється як ступінь залучення людини в суспільство. Це егоїстичне (соціальна інтеграція значно занижена) і альтруїстське (соціальна інтеграція надто висока) самогубства.

Друга діада пов'язана з порушенням соціальної регуляції, міра дії суспільства на індивіда, головним чином, за допомогою обмежень. Це аномічне (соціальна регуляція понижена) і фаталістичне (соціальна регуляція підвищена) самогубства. Гіпотеза Е. Дюркгейма про соціальну інтеграцію оцінюється сучасними дослідниками як дуже розумний і точний, хоча й неповний внесок в теорію самогубств. Зменшення соціальної інтеграції (наприклад, виключення людини із значущої соціальної групи) може сприйматися людиною як ситуація фрустрації або серйозна життєва перешкода, що обумовлює виникнення тривоги або депресії в пресуїцидальній ситуації.

Дюркгейм увів поняття «аноміз» – тип соціально-психологічної ізоляції, що настає при ослабленні зв'язків, які поєднують індивіда і його соціальне середовище. Аномічне самогубство, за Дюркгеймом, є результатом заплутаної розбіжності між особистістю і оточуючим його середовищем. Проте такі складні види поведінки, як суїцидальна поведінка, викликані, як правило, не одним, а кількома одночасно діючими і взаємодіючими мотивами, що створюють розгорнуту систему мотивації дій і вчинків людини.

Основні мотиви суїцидів (за Дюркгеймом): альтруїстичний, егоїстичний, фаталістичний, аномічний.

Аноміз – тип соціально-психологічної ізоляції, що настає при ослабленні зв'язків, які поєднують індивіда і його соціальне середовище.

4. Психолого-педагогічна система профілактики і корекції суїцидальної поведінки учнівської молоді.

Суїцидальна поведінка не є виключно медичною чи психологічною проблемою. Причини такого складного феномену як суїцид включають в себе соціальні, економічні, психологічні, культурні, релігійні і медичні фактори ризику. Профілактика суїцидальних дій є комплексним завданням, виконання якого можливе за ефективної взаємодії різних структур суспільства, має бути забезпечено комплексним підходом та виробленням конкретної превентивної стратегії.

Робота практичного психолога та соціального педагога з профілактики суїцидальної поведінки має декілька профілактичних рівнів: загальний, первинний, вторинний і третинний.

Завданням **загальної профілактики** суїцидальної поведінки є сприяння успішній соціальній адаптації учнів, підвищення групової згуртованості дитячих колективів, створення позитивного психологічного клімату.

Адаптація – це стан динамічної відповідності та рівноваги між живою системою (людиною) і зовнішнім середовищем. У нормі всі суб'єкти навчально-виховного процесу мають адаптуватись до умов навчального закладу, причому на трьох рівнях: фізичному, психічному та соціальному.

З метою ефективної фізичної адаптації у навчальному закладі має бути дотриманий режим навчального процесу з урахуванням вікових особливостей, розміщення учнів у класі відповідно до медичних рекомендацій, організація харчування тощо.

Психологічній адаптації буде сприяти наявність сприятливого психологічного

Профілактичні рівні: загальний, первинний, вторинний, третинний.

Адаптація – це стан динамічної відповідності та рівноваги між живою системою (людиною) і зовнішнім середовищем.

клімату в навчальному закладі, психологічне здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу, врахування індивідуальних особливостей учнів і педагогічних працівників у процесі організації діяльності, можливостей особистісної реалізації. Для ефективної соціальної адаптації важливим є наявність згуртованого педагогічного і класного колективів, загальні для всього навчального закладу правила, норми, традиції та цінності.

На етапі загальної профілактики рекомендуємо проводити заходи, спрямовані на адаптацію учасників навчально-виховного процесу до умов навчального закладу, формуючи (підсилюючи вже існуючі) антисуїцидальні бар'єри.

До Всесвітнього дня запобігання суїциду доцільно провести наступні заходи: години психолога «Життя прекрасне» (цикл занять, присвячених життєвим цінностям); акції: «Я обираю життя!», «День позитиву» та флешмоби «Посмішка», «Життя видатних людей», «День без конфліктів» та інші. У рамках акцій варто провести конкурс фотографій (на тему життєвих цінностей), диспути для старшокласників («Від протистояння до розуміння!», спільні з учителями історії, літератури, образотворчого мистецтва уроки (бесіди, твори-роздуми на основі літературних творів та історичних подій, виставки малюнків) тощо. З метою мирного врегулювання конфліктів ефективним буде створення у закладі шкільних служб порозуміння з навчанням учнів-медіаторів.

На цьому етапі специфічна діагностика, яка виявляє суїцидальний ризик у поведінці дітей та учнівської молоді, не проводиться. Для первинного виявлення суїцидальних тенденцій достатньо спостереження й аналізу

Всесвітній день запобігання суїциду – міжнародна дата, яка відзначається по всій планеті щорічно, починаючи з 2003 року, 10 вересня, з метою сприяння діяльності щодо запобігання самогубств у всьому світі. Всесвітній день запобігання самогубствам почав проводитися з ініціативи Міжнародної асоціації по запобіганню самогубствам (МАПС) при активній підтримці Всесвітньої організації охорони

(з опорою на маркери суїцидального ризику) вже наявного діагностичного матеріалу (малюнки, твори тощо).

Практичний психолог навчального закладу на етапі загальної профілактики суїциду здійснює таку роботу:

- вивчає особливості соціально-психологічного статусу і адаптації учнів з метою своєчасної профілактики та ефективного подолання труднощів;

- бере участь у створенні системи психолого-педагогічного супроводу учнів різновікових груп (розв'язання конфліктів, психолого-педагогічна підтримка, психологічне консультування);

- надає консультації під час розробки й проведення загальношкільних і класних заходів, метою яких є сприяння формуванню позитивного образу «Я», унікальної і неповторної особистості, комунікативної компетентності, ціннісного відношення до життя тощо.

Первинна профілактика суїциду здійснюється стосовно дітей і підлітків «групи ризику» (наявні три і більше факторів суїцидального ризику). Не можна стверджувати, що ці діти обов'язково будуть реалізовувати суїцидальні наміри, проте, враховуючи комплекс суїцидальних факторів, необхідно стосовно цієї групи учнів здійснювати профілактичні дії.

У першу чергу працівникам психологічної служби закладу необхідно провести комплекс заходів, що сприятимуть підвищенню компетентності педагогів і батьків стосовно розпізнавання маркерів суїцидального ризику та надати підтримку учням, які опинились у складній життєвій ситуації.

З метою психологічної просвіти педагогічних працівників і батьків необхідно

здоров'я та під патронажем Організації Об'єднаних Націй

розробити пам'ятки, які будуть містити інформацію про те, як розпізнати гострий кризовий стан у дитини і що робити, якщо дитина висловлює суїцидальні наміри, запросити медичних працівників для проведення лекції з проблеми депресії і суїцидального ризику. З питань проблемних взаємин з дитиною для батьків і педагогів повинна бути організована консультативна психологічна допомога.

Кожен окремий випадок працівники психологічної служби мають оцінити з точки зору складності, розподілити відповідальність, вирішити питання залучення інших спеціалістів, визначити приблизні терміни в які будуть вирішені проблеми дитини. Тобто все те, що включає супровід дитини, яка потрапила в складні життєві обставини, де додатковим завданням є профілактика суїцидального ризику.

Для учнів «групи ризику» необхідно провести більш детальне діагностичне обстеження. Рекомендуємо використовувати наступні методики: патохарактерологічний опитувальник (Лічко); тест фрустраційної толерантності (Розенцвейга); опитувальник суїцидального ризику (ОСР); опитувальник соціально-психологічної адаптації (Роджерса-Даймонда); шкала самооцінки рівня тривожності (Спілберга-Ханіна); опитувальник агресивності (Баса-Дарки). Для підлітків з вираженим комплексом суїцидальних факторів можна запропонувати тест Сільвера «Намалой історію», метод незакінчених речень (Подмазіна С. І.), які допоможуть виявити межі емоційної напруги й актуальність наміру.

Як правило, якщо у родині є реабілітаційні ресурси, зацікавленість у допомозі, відсутній фактор алкоголізації,

працівники психологічної служби не потребують додаткової допомоги у проведенні профілактики, в протилежному випадку необхідне залучення інших спеціалістів і формування з числа працівників закладу тимчасової команди індивідуальної підтримки дитини.

Практичний психолог навчального закладу на етапі первинної профілактики суїциду проводить таку роботу:

- відповідно до результатів спостережень, поточної діагностики, звернень учителів, запитів батьків визначає учнів «групи ризику», в тому числі тих, які мають комплекс суїцидальних факторів;

- проводить додаткову діагностику, яка дозволить оцінити патохарактерологічні особливості, рівень тривожності й агресивності, ступінь дезадаптації та ризику щодо суїциду, здійснює аналіз діагностичних даних та розробку рекомендацій;

- бере участь у організації і проведенні консилиуму;

- надає рекомендації для розробки індивідуальної програми супроводу учня (психологічна складова),

- проводить з учнями «групи ризику» індивідуальні та групові корекційно-розвивальні заняття з метою врегулювання емоційного напруження, корекції комунікативної компетентності, образу «Я», розвитку фрустраційної толерантності тощо;

- розробляє пам'ятку для батьків і педагогічних працівників «Як розпізнати гострий кризовий стан дитини і що з цим робити»;

- організовує за потреби зустрічі педагогічних працівників з іншими спеціалістами.

Вторинна профілактика суїцидальної поведінки здійснюється з групою учнів, які знаходяться у складних життєвих обставинах і проявляють опосередковано (через записки, записи у щоденнику, малюнки, спілкуванні у соціальних мережах) чи прямо говорять про суїцидальні наміри. Основна її мета – запобігання суїциду.

У першу чергу практичний психолог має оцінити ризик самогубства. Розрізняють такі рівні ризику:

- незначний (наявність суїцидальних думок без конкретних планів);
- середній (наявність суїцидальних думок, наявність плану без терміну реалізації);
- високий (є думки, розроблений план, продумані терміни та засоби реалізації).

Оцінити ризик практичний психолог може, використовуючи наступні діагностичні методики: опитувальник суїцидального ризику (ОРС), карта ризику суїцидальності, шкала оцінки ризику суїциду (Патерсона), шкала безнадійності (Бека).

Залежно від рівня ризику необхідно застосовувати відповідні дії та стратегію. При незначному ризику суїциду рекомендуємо практичному психологу запропонувати учню емоційну підтримку, пропрацювати суїцидальні почуття, сфокусувати увагу на сильних сторонах учня, рекомендувати звернутись за додатковою психотерапевтичною та психіатричною допомогою (за потреби), домовитись про зустрічі і налагодити постійний контакт.

При середньому рівні ризику суїциду рекомендуємо практичному психологу запропонувати учню емоційну підтримку, пропрацювати суїцидальні почуття, укріпити бажання жити (через амбівалентні почуття), обговорити альтернативи самогубства,

заключити контракт, направити до психотерапевта (психіатра), встановити зв'язок з родиною та друзями учня.

При високому рівні ризику суїциду практичний психолог має постійно знаходитись з учнем, не залишаючи його ні на хвилину; при необхідності обмежити доступ до можливих засобів самогубства; заключити контракт; невідкладно зв'язатись з психіатром чи досвідченим лікарем, викликати швидку допомогу і організувати госпіталізацію; інформувати родину.

Для педагогів необхідно організувати індивідуальні та групові консультації з метою розробки стратегії взаємодії з «групою ризику» на період подолання кризової ситуації. Для батьків – індивідуальні консультації.

У випадку необхідності надання психотерапевтичної чи медичної допомоги родині у практичного психолога має бути необхідна інформація (номери телефонів, адреси, умови надання допомоги).

Педагогічні працівники та персонал навчального закладу можуть бути включені в суїцидальний випадок та потребувати вираження своїх почуттів та переживань. Працівники психологічної служби, керуючись принципом конфіденційності, мають запропонувати їм таку можливість під час консультацій.

Для вирішення зазначених завдань у районі (місті) можна організувати добровільну антикризову бригаду, куди можуть входити різні спеціалісти (практичний психолог, соціальні педагог, психотерапевт, лікар, юрист та інші), які пройшли навчання з надання антикризової допомоги, до яких можуть звернутись працівники психологічної служби навчальних закладів за допомогою і тоді, коли

суїцидальний випадок уже мав місце.

Може так статись, що всі дії працівників психологічної служби та працівників навчального закладу не змінять намірів суїцидально налаштованого учня і він спробує здійснити задумане, тоді перед практичним психологом та соціальним педагогом постане додаткове завдання супроводу однокласників, учнів закладу, учителів та рідних учня, який здійснив суїцидальну спробу чи власне самогубство.

Третинна профілактика суїциду передбачає заходи, які б знизили наслідки та зменшили вірогідність парасуїциду, соціальну та психологічну реабілітацію суїциданта та його соціального оточення. Здійснюється вона з учнями, які здійснили спробу суїциду, так як за умови збереження джерела болю (фрустрації, конфлікту тощо) учень може здійснити другу спробу «втечі» від проблеми.

Практичний психолог навчального закладу на етапі третинної профілактики суїциду проводить таку роботу:

- визначити тип постсуїцидального стану учня;
- розробити алгоритм соціально-психологічного супроводу (в тому числі, залучення медичних працівників);
- участь у роботі консиліуму щодо суїцидального випадку (в організації та роботі антикризової команди (штабу);
- індивідуальна корекційна робота з учнем (за розробленою і затвердженою керівником психологічної служби програмою);
- організація групової роботи в класі і включення в неї учня з метою відновлення навиків адаптації (комунікативний тренінг, тренінг фрустраційної толерантності);
- організація консультацій для дотичних до випадку педагогічних працівників, батьків та

Третинна профілактика суїциду передбачає заходи, які б знизили наслідки та зменшили вірогідність парасуїциду, соціальну та психологічну реабілітацію суїциданта та його соціального оточення.

учнів (консультування в рамках антикризового штабу);

– моніторинг емоційного стану підлітка (методом спостереження, інтерв'ю, опитування).

Найбільш небезпечним періодом вважаються 1-3 тижні після суїцидальної спроби. На думку Д. С. Ісаєва та К. В. Шерстньова, існують три головних компоненти постсуїциду: актуальність конфлікту; ступінь фіксованості суїцидальних тенденцій; ставлення до здійсненої спроби.

Завданням працівників психологічної служби є отримання інформації стосовно кожного компоненту з метою передбачення подальшого розвитку подій.

Науковці виділяють **чотири типи постсуїцидальних станів**.

Критичний. Конфлікт втратив актуальність. Суїцидальні тенденції відсутні. Наявне характерне почуття сорому за суїцидальну спробу, страх перед можливим смертельним результатом. Рецидив маловірогідний.

Маніпулятивний. Актуальність конфлікту зменшилась, проте відбулось це за рахунок впливу суїцидальної дії. Суїцидальних тенденцій постсуїциду немає. Характерне легке почуття сорому, страх смерті. Висока вірогідність того, що в майбутньому при вирішенні конфліктів суїцидант буде застосовувати цей спосіб скоріше демонстративного характеру з метою шантажу.

Аналітичний. Конфлікт актуальний, проте суїцидальні тенденції відсутні. Характерним є каяття за замах. Учень буде шукати способи вирішення конфлікту, якщо не знайде – можливий рецидив, але вже з високою вірогідністю летальних наслідків.

Суїцидально-фіксований. Конфлікт залишається актуальним, причому характерним є збереження суїцидальних тенденцій. Ставлення до суїциду позитивне. Це

Чотири типи постсуїцидальних станів: критичний, маніпулятивний, аналітичний, суїцидально-фіксований.

найнебезпечніший тип, при якому необхідна тісна взаємодія з суїцидантом та жорсткий контроль.

Таким чином, в центрі уваги працівників психологічної служби має бути кризова ситуація, конфлікт, який провокує суїцид. Тому, окрім соціально-психологічного супроводу суїциданта та його оточення, необхідним є повернення до джерела проблемного поля та відпрацювання стратегій виходу з кризової ситуації. Важливо розуміти, що якби проблеми вирішувались раніше – спроби суїциду могло б і не бути.

При організації третинних профілактичних заходів у навчальному закладі після скоєного завершеного суїциду важливою є допомога знайомим самогубці в подоланні болю та з метою запобігання наслідуванню та імітації. Соціальне оточення суїциданта, як правило, вирізняється тим, що кожен відчуває провину, вважаючи, що не почув заклик про допомогу, не зміг запобігти.

Якщо самогубство офіційно визнається причиною смерті учня, то в повідомленні про причину смерті в середовищі учнів має звучати слово «самогубство», а не «нещасний випадок» або «невідома причина смерті». Однак, в жодному разі не мають бути згадані спосіб та засоби здійснення самогубства.

Друзям та учням має бути дозволено відвідування похорону, проте вони не повинні приймати безпосередню участь (наприклад, нести труну) задля запобігання вторинної травматизації.

С. Гроллман пропонує дотримуватись таких **правил роботи з підлітками, друг чи подруга якого здійснили самогубство**. Не обманювати, говорити правду. Одна з найбільш серйозних проблем молоді полягає у відсутності знань про суїциди через прагнення дорослих до

збереження таємниці «у інтересах дітей». Однак, викривлення реальності може на довгий час закріпити у підлітка, який знаходиться у депресивному стані через те, що сталося, стан пригнічення. Тому необхідно в доступній формі надати учням закладу, де відбувся суїцид, прості та зрозумілі відомості про випадок з урахуванням їхнього віку та рівня розвитку. Особливо важливим є те, щоб друзі самогубці отримали інформацію про обставини смерті від педагогів, а не від приятелів, сусідів чи преси.

Дати можливість говорити про загиблого та згадувати не тільки про трагедію, яка відбулася, але і про щасливі часи та моменти, проведені з ним. Однак обговорення інтимних причин та мотивів суїциду слід проводити вибірково.

Дати можливість виразити емоції. Гнів, відчай, протест властиві не тільки дорослим, а й дітям, які мають право на відкрите виявлення почуттів. Разом з тим, необхідно звернути особливу увагу на почуття провини, яке виникає у підлітків, запевнюючи їх в непричетності до самогубства і в тому, що вони зробили все можливе для його попередження.

Долати фаталістичні настрої, обговорюючи конструктивні шляхи подолання можливих конфліктів. Важливо запевнити дитину, що суїцид не є єдиним способом виходу із складної ситуації, «бо якими б похмурими не були хмари, обов'язково вигляне сонце і самий жахливий зубний біль проходить, варто тільки потерпіти лікування».

Допомогти дитині прийняти рішення почати жити знову. Вихід із депресивного стану і реабілітація не відбуваються після однієї зустрічі, 1-2 днів чи ночей, тому важливо продовжувати роботу з друзями суїциданта протягом всього терміну, поки вони будуть потребувати допомоги, підтримуючи в них надію на майбутнє.

Правила роботи з підлітками, друг чи подруга якого здійснили самогубство (за Є.Гроллманом):

Не обманювати, говорити правду.

Дати можливість говорити про загиблого.

Дати можливість виразити емоції.

Долати фаталістичні настрої.

Допомогти дитині прийняти рішення почати жити знову.

Подібної допомоги потребують також педагогічні працівники й самі працівники психологічної служби закладу. Її можуть надати керівники районної (міської) психологічної служби або створена антикризова бригада.

В навчальному закладі при необхідності практичний психолог може підготувати з педагогів та учнів, які цікавляться психологією, антикризову групу, члени якої отримають навички антикризової підтримки.

На період переживання суїцидального випадку в закладі може бути створений антикризовий штаб, у який увійдуть працівники психологічної служби закладу, району (міста), лікарі, учні-медіатори шкільних служб порозуміння, активні педагоги та батьки. Штаб працює за визначеним розкладом. На його базі проходять консилиуми щодо суїцидального випадку, де приймаються рішення щодо супроводу груп, які потребують допомоги, залучення суміжних спеціалістів тощо. Крім того, на базі штабу може бути організований тимчасовий центр кризової підтримки для всіх, хто її потребує, в якому чергують працівники психологічної служби та підготовлені медіатори.

У ситуації завершеного суїциду важливим є надання соціально-психологічної підтримки самим працівникам психологічної служби закладу, яку можуть надати керівники психологічної служби району (міста). Для цього доцільно завчасно на базі району(міста) створити антикризову бригаду (на добровільних засадах), члени якої в подібному випадку будуть діяти оперативно і професійно. До бригади можуть входити психіатр, психотерапевт, практичні психологи, які мають підготовку з цього напрямку, соціальний педагог, юрист інші фахівці, активні представники батьківської громадськості.

Завдання для самоконтролю

1. Як змінювалось уявлення про суїцид у історичному контексті?
2. Дайте визначення поняттю «суїцид».
3. Поясніть значення терміну суїцидальної поведінки.
4. Які виділяють профілактичні рівні суїцидальної поведінки?
5. Назвіть основні мотиви суїцидів за Дюкергеймом.
6. Охарактеризуйте типи постсуїцидальних станів?

Рекомендовані інформаційні джерела для самостійної роботи

1. Дюркгайм Е. Самогубство : соціологічне дослідження / пер. з фр. – К. : Основи, 1998. – 519 с.
2. Шавровська Н. Суїцид як соціально-психологічний феномен / Н. Шавровська, О. Гончаренко. – К. : ТОВ «Редакції загальнопед. газет», 2003. – 79 с.
3. Психологія суїциду : посібник / за ред. В. П. Москаль. – К. : Академвидав, 2004. – 288 с.
4. Вашека Т. В. Профілактика самогубства серед підлітків : методика вимірювання суїцидальної поведінки / Т. В. Вашека // Практич. психол. та соц. робота. – 2005. – № 4. – С. 53-57.
5. Вашека Т. В. Рання діагностика та профілактика суїцидної поведінки у підлітковому віці / Т. В. Вашека // Практик, психол. та соц. робота. – 2006. – № 6. – С. 64-66.
6. Гайдученко І. Ф. Психологічні передумови суїцидальної поведінки підлітків : маг. роб. / наук. кер. О. Блинова. – Херсон, 2005. – 98 с.
7. Подмазін Г. Діти із суїцидальними тенденціями. Психологічна підтримка / Г. Подмазін, О. Сироватко // Психолог. – 2002. – № 12. – С. 8-11.
8. Пурло О. Ю. Можливість превенції суїциду через роботу з кризовими станами : інтегративний підхід / О. Ю. Пурло // Практич. психол. та соц. робота. – 2006. – № 6. – С. 67-73.
9. Романовська Д. Робота з підлітками, схильними до суїциду / Д. Романовська, Г. Собкова // Психолог. – 2006. – № 15. – С. 26-30.
10. Скаковська Л. А. Практичному психологу про суїцид. / Л. А. Скаковська // Практ. психол. та соц. робота. – 2005. – № 4. – С. 57-63.
11. Сокирська Л. Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків / Л. Сокирська // Соц. педагог. – 2007. – № 1. – С. 30-35.

12. Цушко І.І. Профілактика суїцидальної поведінки серед дітей та учнівської молоді // *Практ. психол. та соц. робота.* – 2001. – № 7. – С. 46-47.

13. Шавровська Н. Суїцид як соціально-психологічний феномен / Н. Шавровська та ін. // *Психолог.* – 2002. – № 38-39. – С. 46.

14. Европейский план действий по охране психического здоровья: проблемы и пути ихрешения // *Журнал неврологии и психиатрии им.С.С.Корсакова.* – 2005. – № 10. – С.75-81.

Авторський колектив:

Осадчий Іван Григорович, ректор КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», доктор педагогічних наук **(вступ)**;

Панченко Тетяна Леонідівна, завідувач відділу практичної психології і соціальної роботи КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», доцент кафедри педагогіки і психології, дошкільної та початкової освіти, кандидат психологічних наук **(1.1, 1.2, 2.3)**;

Максимова Наталія Анатоліївна, методист відділу практичної психології і соціальної роботи КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти» **(2.1, 2.5, 2.6)**;

Алексєєва Олена Іванівна, завідувач відділу педагогічних інновацій КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», кандидат психологічних наук **(2.2)**;

Багдасарова Людмила Віталіївна, методист відділу практичної психології і соціальної роботи КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти» **(2.4)**.